

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

В. о. завідувача кафедри

_____ Тетяна Мішеніна

Протокол № _____

« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2024 р.

УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК МОРФЕМНОГО ТА
СЛОВОТВІРНОГО АНАЛІЗУ ПІД ЧАС УЗАГАЛЬНЕННЯ Й
СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ ЗІ СЛОВОТВОРУ В 10 КЛАСІ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Кваліфікаційна робота студентки групи УАФм-23
другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література), додаткова
спеціальність 014.02 Середня освіта
(Мова і література (англійська))
Руденко Олени Олександрівни

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Качайло К. А.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК: _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

Члени ЕК: _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) (ім'я та прізвище)

Кривий Ріг – 2024

АНОТАЦІЯ

Руденко О. О. Удосконалення навичок морфемного та словотвірного аналізу під час узагальнення й систематизації знань зі словотвору в 10 класі загальноосвітньої школи : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2024. 92 с.

У кваліфікаційній праці досліджено проблему удосконалення умінь та навичок під час проведення словотвірного та морфемного видів аналізу в 10 класі загальноосвітніх шкіл, зокрема: з'ясовано сутність морфемного та словотвірного видів аналізу; описано значущість опанування тем, пов'язаних із будовою слова та словотвором, у старших класах закладів загальної освіти; здійснено класифікацію дібраного фактологічного матеріалу з текстів усних народних пісень; проаналізовано програми й підручники з української мови для 10 класу рівня стандарту; виокремлено шляхи удосконалення навичок морфемного та словотвірного аналізу в 10 класі; запропоновано систему вправ, що розроблені на основі народнопісенного матеріалу.

Ключові слова: морфемний та словотвірний види аналізу, словотворчий афікс, морфемна будова, спосіб деривації, фольклор, система вправ.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ Й УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК МОРФЕМНОГО ТА СЛОВОТВІРНОГО АНАЛІЗУ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ	8
1.1. Словотвірна структура та семантика частин мови в сучасних лінгвістичних дослідженнях	8
1.2. Використання словотвірних засобів у текстах усної народної творчості	12
1.3. Специфіка словотвірного аналізу похідних слів із різною формально-семантичною співвідносністю	16
1.4. Морфемний і словотвірний види аналізу слова під час вивчення частин мови та деякі складні випадки визначення морфем ...	19
Висновки до першого розділу	22
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ ПОХІДНИХ СЛІВ, ВИКОРИСТАНИХ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ	24
2.1. Суфіксальні деривати	24
2.2. Конфіксальні структури	34
2.3. Префіксальні похідні слова	36
2.4. Складні слова в пісенному тексті	41
2.5. Безафіксні іменники	44
2.6. Субстантивовані деривати	45
Висновки до другого розділу	48
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ Й УДОСКОНАЛЕННЯ УМІНЬ ТА НАВИЧОК МОРФЕМНОГО І СЛОВОТВІРНОГО АНАЛІЗУ УЧНІВ 10 КЛАСУ	50
3.1. Аналіз шкільних програм і підручників з української	

МОВИ	51
3.2. Методичні рекомендації до процесу здійснення морфемного та словотвірного аналізу слів	57
Висновки до третього розділу	78
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	83
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ	92

ВСТУП

Вивчення морфеміки та словотвору є невід'ємним компонентом мовної освіти школярів, що сприяє глибокому усвідомленню структури української мови. Словотвір як одна з важливих мовних дисциплін допомагає учням осягати специфіку будови слова й розуміти процеси творення нових мовних одиниць. Для учнів 10 класу, які вже мають базові знання з морфеміки та словотвору, удосконалення навичок морфологічного та словотвірного аналізу стає важливим етапом у формуванні мовної грамотності.

У сучасній лінгвістиці мовознавці зосереджують увагу на дослідженні словотвору дериватів (Л. Бойко, М. Брус, Г. Віняр, Р. Міняйло, Л. Радомська), вивчають семантику певних афіксів (О. Дудка, Н. Михайличенко, Т. Сіроштан), розглядають особливості деривації лексичних одиниць у творах українських та зарубіжних письменників (А. Воробйова, І. Іншакова, К. Качайло, Л. Кислюк), вивчають вплив словотвірних засобів на стилістику мовлення (О. Ковальчук, Т. Коць, І. Мислива-Бунько, Н. Савчук). Науковці описують особливості опанування словотвору та морфеміки в молодшій, середній та старшій школі (Ю. Лаврик, В. Мельничайко, Т. Хомич, Я. Чопик).

Актуальність магістерської роботи зумовлена тим, що удосконалення знань з морфеміки та словотвору є важливим чинником розвитку активного носія мови. Аналіз мовних одиниць, дібраних з українських народних пісень, дає змогу систематизувати знання зі словотвору і будови слова та сприяє вихованню національно усвідомленої особистості.

Мета магістерської роботи полягає в необхідності проаналізувати словотвірну структуру і семантику похідних слів, наявних в українських народних піснях, диференціювати мовні одиниці за словотвірними типами та тематичними групами й розробити методику удосконалення умінь і навичок морфемного та словотвірного аналізу під час узагальнення й систематизації знань зі словотвору в 10 класі.

Поставлена мета передбачає розв'язання низки **завдань**:

1) вивчити науково-методичну літературу з теми, з'ясувати основні напрямки сучасних досліджень про будову слова та словотвір певних частин мови;

2) дібрати похідні слова з текстів українських народних пісень, які є різними частинами мови;

3) диференціювати фактологічний матеріал за словотвірною структурою і семантикою;

4) з'ясувати продуктивні способи словотворення і наявні тематичні групи;

5) проаналізувати зміст програми та підручників з української мови для 10 класу загальноосвітньої школи;

6) укласти систему вправ для удосконалення навичок морфемного і словотвірного видів аналізу.

Об'єкт дослідження – морфеміка й словотвір сучасної української літературної мови та процес їх викладання в 10 класі загальноосвітньої школи.

Предметом наукової праці є похідні слова, використані у мові українських народних пісень, та методика формування й удосконалення умінь та навичок морфемного і словотвірного аналізу.

Джерельною базою наукової роботи послужила картотека (500 похідних слів), дібраних із таких збірок: «Українські народні пісні: родинно-побутова лірика» (частина 1 і 2); «Улюблені українські народні пісні Івана Франка» (електронне джерело); «Українські народні пісні Охматівського хору» (електронне джерело).

Основні методи дослідження: 1) *теоретичні*, а саме: *аналіз* наукових праць та статей, що окреслюють вивчення питань словотвору на сучасному етапі розвитку мовознавства; *синтез* теоретичних відомостей із методичної літератури про особливості узагальнення та систематизації знань з теми «Будова слова. Словотвір» у загальноосвітній школі; *індукція* (грунтована на умовиводі, що дозволяє зробити загальний підсумок на основі аналізу

окремих фактів); *метод словотвірного аналізу* (з'ясування специфіки словотвору дібраного фактологічного матеріалу); *метод кількісного аналізу* (визначення кількості найбільш продуктивних формантів); *метод компонентного аналізу* (класифікація слів за семантичними групами); 2) *емпіричні*, зокрема *спостереження* (визначення актуальності проблеми) та *порівняння* (встановлення відмінностей між тими чи тими дериваційними засобами).

Наукова новизна праці полягає у проведенні комплексного словотвірного аналізу дериватів, дібраних із текстів українських народних пісень. У магістерському проєкті мовні одиниці класифіковано за частинами мови, способами творення та тематичними групами.

Практичне значення: результати дослідницької роботи, а саме вправи, можна використовувати на уроках з української мови задля систематизації знань зі словотвору та будови слова.

Наукове дослідження **апробоване** на I Міжнародній науковій конференції здобувачів вищої освіти «Мови й літератури світу в глобалізаційних процесах» 2024 р. (доповідь на тему: «Застосування логічних дій при здійсненні словотвірного аналізу неологізмів у старшій школі»).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, який нараховує 78 позицій, та списку джерел фактологічного матеріалу. Повний обсяг наукової роботи – 92 сторінки, з яких 77 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ Й УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК МОРФЕМНОГО ТА СЛОВОТВІРНОГО АНАЛІЗУ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

1.1. Словотвірна структура та семантика частин мови в сучасних лінгвістичних дослідженнях

Вивчення специфіки будови слова та семантики словотворчих засобів мови посідає окреме місце серед лінгвістичних праць. Питання дериватології та морфемології окреслювали такі вчені, як: А. Архангельська, М. Брус, З. Валюх, Н. Векуа, Г. Віняр, А. Воробйова, І. Демешко, І. Іншакова, К. Качайло, І. Мислива-Бунько, О. Мізіна, М. Пігур, О. Пономарів, О. Русакова, Т. Сіроштан, І. Юдкін.

Мовознавці зосереджують увагу на особливостях творення похідних слів різних частин мови. У науковій літературі наявні праці, які окреслюють специфіку деривації іменників. Л. Бойко аналізувала процес виникнення субстантивів-сингулятивів [6]. У процесі дослідження семантичних відтінків суфіксів *-ин-* та *-к-*, авторка звертає увагу на інші форманти, які надають значення одиничності чи однорідності іменникам. На думку вченої, зазначені афікси є продуктивними, однак не єдиними для утворення сингулятивів. Якщо суфікс *-ин-* безпосередньо наділений значенням одиничності, то *-к-* – надає дериватам експресивності. Афікс *-к-* може бути десемантизованим, тобто таким, що втратив значення пестливості: *пелюстка* – «один листок з вінка квітів» [6, с. 17]. Мовознавець звертає увагу на те, що значення однорідності та одиничності передають суфікси *-иц-*, *-ак*, *-ець*, які наділені додатковими семантичними відтінками, наприклад, афікс *-ець* вказує переважно на назву предмета маленького розміру [6, с. 18]. Тож суфікси впливають на семантику слова та формують додаткові значеннєві відтінки.

У праці «Словотвірна структура суфіксальних іменників в українській мові новітнього періоду» Г. Віняр розглядає фактори, що впливають на

виникнення нових мовних одиниць. Авторка зосереджує увагу на іменниках відприкметникового, відіменникового та віддієслівного походження [16, с. 15].

У статті «Творення нових іменників багатоосновними способами» вчена окреслює словотвірні структури складних і складноскорочених іменників та виокремлює три основні способи словотворення: аббревіація, композиція та юкстапозиція. У процесі дослідження лінгвіст робить висновок, що за допомогою слово- та основоскладання часто формують неологізми [17, с. 19].

Місце нульової афіксації серед інших способів творення досліджувала О. Мізіна. За її словами, мовознавці по-різному пояснюють терміни «безафіксний спосіб творення» та «нульова суфіксація», можуть розмежовувати їх або ототожнювати. Дослідниця вважає, що нульова суфіксація є активним способом творення, який сприяє виникненню нових десубстантивів, девербатів, денумеративів та депрономінативів [54, с. 49].

Окреме місце серед наукових праць посідають дослідження про особливості деривації похідних слів у творах поетів та прозаїків. Науковець А. Воробйова окреслює структурно-семантичні особливості суфіксальних іменників у романі «РАЙ. Центр» Люко Дашвар. Авторка пропонує опис похідних іменників залежно від продуктивності способів творення. Лінгвіст підкреслює, що найбільш поширеним є суфіксальний, безафіксний способи та субстантивація [21, с. 570].

Вивчення іменникового словотвору в кіноповістях О. Довженка дозволило науковцю А. Іншаковій стверджувати, що словотворчі засоби у творах митця надають мовним одиницям експресивності. З цією метою письменник використовує аугментативні та демінутивні суфікси [33, с. 74].

Специфіка словотвору дериватів у мові засобів масової інформації посідає окреме місце серед сучасних лінгвістичних досліджень. Особливості утворення мовних одиниць у текстах преси початку ХХ ст. описувала Т. Коць. За спостереженнями вченої, «однією з найхарактерніших ознак

першої половини ХХ ст. було творення безсуфіксних іменників на основі префіксальних дієслів: *настрій, стис, втис...*» [43, с. 84], тоді як у синхронії, на думку мовознавця, поширеним є суфіксальний спосіб творення. Авторка наводить продуктивні на той час іменникові суфікси, серед яких: *-ник, -ець, -чик, -ар, -ач, -ість*. Щодо семантичного наповнення новотворів, вчена зазначає, що «словник (у період 10-30-х років ХХ ст.) збагатився суспільно-політичними номінаціями», які служили для позначення державного ладу чи певної системи управління [43, с. 88]. У висновку науковець стверджує, що «мова преси першої половини ХХ ст. відіграла вагому роль у нормалізації сучасного словотвору» [43, с. 90].

Проблему творення іменників шляхом словоскладання та основоскладання окреслювали Л. Бойченко, Н. Клименко, М. Сердюк та інші. Як зауважує Г. Касім: «Композити і складені назви здатні передавати багатшу семантику, ніж прості найменування. Оскільки композитові притаманний <...> семантичний дуалізм» [37, с. 79], тому спосіб «складання» надає більш точного семантичного наповнення мовній одиниці.

Деривацію іменників-композитів у мові української преси ХХІ століття окреслювала І. Мислива-Бунько. На думку дослідниці, активно утворюють композити, що мають підрядний зв'язок. Серед поширених структур мовознавець виокремила такі: «опорний іменник + іменник»; «опорне дієслово + іменник», «прикметник (числівник) + стрижневий іменник», «прислівник + опорне дієслово» [50, с. 288]. Аналіз та опис мовного матеріалу дозволяє науковцю стверджувати, що словоскладання, основоскладання, зрощення та абревіація є продуктивними способами словотворення.

Серед досліджень словотвірної структури й семантики похідних слів наявні праці про особливості утворення іменників-фемінітивів. А. Архангельська у статті «До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність» аналізує процеси формування іменників-фемінітивів та фактори, що впливають на їхнє

творення. Дослідниця наводить перелік чинників, які зумовлюють виникнення категорії «жіночості»: «демократизація суспільного життя», прагнення до національно-мовної чистоти та поширення ідей «феміністської» лінгвістики [3, с. 29]. Авторка стверджує, що найбільш продуктивний спосіб творення фемінітивів – суфіксація. Крім того, дослідниця обґрунтовує інтенсивне використання закінчень жіночого роду для утворення відповідних іменників традицією, яка походить з усної народної творчості [3, с. 35].

Науковець М. Брус описує питання словотвору фемінітивів у фольклорі, зокрема в діалектах. На думку лінгвіста, фемінікон сучасної української мови поповнюється на рівні літературного зразка та через певні форми національної мови. Багато таких номінативів можна помітити саме у фольклорі [8, с. 19]. Серед основних способів деривації мовознавець наводить такі: морфологічний (складання, префіксація та суфіксація) і флексійний. М. Брус робить висновок, що вивчення особливостей творення «апелятивів-назв жінок» у говірках та діалектах є важливою складовою дослідження дериватології української мови у діяхронії [8, с. 20].

Особливості утворення власних назв описували такі науковці, як: І. Іншакова, Н. Михайличенко, Р. Міняйло, Т. Сіроштан та інші. Мовознавець Н. Михайличенко розглядає способи творення назв населених пунктів, зокрема описує специфіку семантичних відтінків суфіксів *-авець*, *-ивець* (*-ливець*) [53, с. 345]. Аналіз «динаміки словотвірних типів і підтипів локативних найменувань на *-ник*» здійснює Т. Сіроштан [69]. Лінгвіст подає тематичну класифікацію мовних одиниць: назви ділянок землі, назви приміщень та будівель, назви сховищ для предметів, назви наземних доріг, транспорту, обмежених територій тощо. Автор підсумовує, що словотвірний афікс *-ник* є досить продуктивним в іменниковій деривації [69, с. 18].

Сучасні лінгвісти описують особливості виникнення нових слів від прізвищ та імен. В. Грещук досліджує питання відантропонімного словотвору. Аналіз мовного матеріалу дозволяє автору стверджувати, що суфікси *-ець*, *-ів*, *-ист* використовують для утворення мовних одиниць із

семантикою «послідовників чи прихильників когось»: *чорноволівець, шевченкиніст*. Мовознавець додає, що формування дериватів можливе за допомогою конфіксального способу та основоскладання [25, с. 23].

Крім детального вивчення словотвору іменників, лінгвісти досліджували процеси деривації інших частин мови. Особливості утворення похідних прикметників, дієслів та прислівників, що семантично пов'язані з кольорами, описувала І. Іншакова. Лінгвіст виокремила афікси, які утворюють «кольорохарактеристики» та «кольоропроцеси». Наприклад, прикметникові суфікси *-ав-* (*-яв-*), *-ист-* (*-аст-*) вказують на неповноту, надають значення частковості. Прислівниковий суфікс *-о* в поєднанні з твірною базою, яка містить семантику колористики, формує прислівники, що вказують на певний відтінок. При додаванні афікса *-ти* виникають дієслова, які передають значення процесу набуття певного кольору [34, с. 230]. Дослідниця стверджує, що суфіксальний спосіб творення є продуктивним для дериватів-кольоративів [34, с. 231].

Отже, опрацьована наукова література містить опис різних питань та процесів словотворення, таких як: морфемний та словотвірний види аналізу, вплив соціокультурних чинників на деривацію мовних одиниць, вивчення специфіки утворення неологізмів, okazіоналізмів, фемінітивів тощо. Дослідження словотвірної структури та семантики різних частин мови допомагає розкрити складність та багатогранність мовної системи, сприяє розвитку теоретичних знань та практичних навичок у галузі мовознавства.

1.2. Використання словотвірних засобів у текстах усної народної творчості

Фольклор, як зазначають науковці-методисти, є важливим засобом для виховання національної ідентичності школярів. Тексти усної народної творчості набувають особливого колориту завдяки дериватам зі специфічними словотвірними афіксами.

Практичний досвід свідчить про те, що вчителі активно застосовують приклади з фольклору в процесі викладання української мови. Доцільність вивчення усної народної творчості здобувачами освіти досліджували такі науковці, як-от: Н. Богданець-Білоskalенко, М. Вовк, О. Воробець, В. Голуб, С. Подолук та О. Стрельбіцька, В. Пустосвіт, Л. Роєнко. У статтях мовознавці розглядають усну народну творчість як інструмент естетичного та патріотичного виховання. «Завдяки синтетизму фольклор сприяє не лише навчанню, але й розвитку гармонійної особистості», – зазначає Л. Роєнко [65]. Використовуючи та аналізуючи на уроках конкретний фольклорний матеріал, вчителі сприяють включенню учнів у процес творчого та естетичного самовираження [65]. Як вважає О. Воробець, формування національної ідентичності здобувачів освіти шляхом ознайомлення з фольклором сприяє збагаченню духовного світу, правильному сприйняттю ідеалів та ціннісних орієнтирів, що є основою виховання учнів загальноосвітніх шкіл [20, с. 32].

Думку про невід’ємну користь застосування зразків усної народної творчості на уроках української мови підтримували О. Духнович, К. Ушинський та В. Сухомлинський. Класики педагогіки звертали увагу на дидактичний вплив прислів’їв і приказок, народних казок, зазначали про ефект «занурення в автентичність» через знайомство з народними піснями [20, с. 34].

Вправи, що містять фольклорні зразки, можуть бути ефективно використані в процесі вивчення різноманітних тем української мови, зокрема фонетики, орфографії, морфології, словотвору, лексикології тощо. М. Пентилук вказує, що під час систематизації знань із морфології, доцільно аналізувати слова, дібрані з текстів усної народної творчості. Цілком доречно зосереджувати увагу учнів на специфічному вживанні займенників, що мають семантику пошани, на особливостях використання давального та кличного відмінків іменників, застосуванні дієслівних форм на *-но*, *-то* [58, с. 153].

Сучасна педагогіка тяжіє до європейської векторності, однією зі складових якої є інтегроване навчання [19, с. 72]. У деяких школах теми з літератури, присвячені фольклору, об'єднують з уроками мови. При цьому використовують різні форми: урок-концерт, подорож, дослідження, гра «Що? Де? Коли?», урок «Шляхами історії» тощо [14, с. 29]. У процесі дослідження народнопоетичних тропів, школярі знаходять закономірності між тим, як словотворчі засоби впливають на стилістику текстів. Наприклад, демінутивні суфікси надають зменшено-пестливого забарвлення похідним словам, тоді як аугментативи відтворюють експресивність мовлення. Таким способом учні аналізують семантичне навантаження афіксів та вплив словотворчих засобів на формування певних тропів.

Одна з провідних компетентностей оновленої програми – загальнокультурна. У «Національній доктрині розвитку освіти» зазначено, що вагоме завдання – «утверджувати національну ідею, сприяти національній самоідентифікації розвитку культури українського народу» [61, с. 62]. Вивчення матеріалу на основі фольклорних зразків здатне суттєво сприяти розвитку зазначеної компетентності [62, с. 72].

Аналіз наукової літератури показав, що інтерес лінгвістів викликає питання особливостей творення термінів фольклористики. І. М'ягkota зазначає, що термінолексика є невід'ємною частиною словникового складу носіїв мови [56, с. 205]. Мовознавець вважає, що розуміння способів творення та семантики термінів, пов'язаних з усною народною творчістю, необхідне для розширення світогляду школярів. Раніше послуговувалися двома способами творення термінолексики: «на основі своїх слів» та шляхом запозичення. На сучасному етапі розвитку наукової думки розрізняють принаймні три способи термінотворення фольклористики: суфіксальний, префіксальний та префіксально-суфіксальний [56, с. 205].

Наукова література містить праці, що окреслюють питання класифікації афіксів, які надають мовним одиницям емоційного забарвлення. О. Ковальчук у статті «Стилістика коломийок: роль афіксації у створенні

коломиїкової експресивності» описує вплив дериваційних засобів на емоційність мовлення. Мовознавець вважає, що «фольклорні жанри поєднують не лише формальні, змістові, поетичні та функціональні особливості, а й морфологічно-структурні» [40, с. 676]. За словами авторки, у коломиїках поширеними є назви рослин зі зменшено-пестливими суфіксами: *-очк-*, *-еньк-*, *-ечк-*. Особливу увагу лінгвіст звертає на різноманіття варіацій слова *мама*, яке змінюється із додаванням суфіксів: *-ц-*, *-ун-*, *-унцун-*, *-іночка-*, *-усенька-* тощо. Дослідниця вказує, що кожен афікс властивий певній території [40, с. 677]. О. Ковальчук виокремлює похідні слова зі згрубілим суфіксом *-иц-* та наголошує, що в окремих регіонах афікс передає не упереджене ставлення до об'єкта чи суб'єкта, а має семантику схвалення. Наприклад, опис могутньої сили парубка: «*Легінище, як дубище*» [40, с. 678]. Так само демінутивні афікси, що наділені зменшено-пестливим характером, іноді поєднують зі словами, які викликають негативні асоціації (*війнонька*) [40, с. 680]. Тож специфіка коломиїок, на думку філолога, полягає в тому, що суфікси, які містять семантику згрубілості, додатково вказують на емоції жалю чи любові. Крім того, словотворчі засоби варіюють залежно від регіону [40, с. 680].

Функціонування іменників-демінітивів в українських народних родинно-побутових піснях досліджувала Л. Стовбур. Об'єктом вивчення авторки були народні пісні для дітей, у яких, як вважає мовознавець, використана найбільша кількість похідних слів зі зменшено-пестливим значенням (*колисочка, дитиночка*) [70, с. 409]. Л. Стовбур приділяє значну увагу топонімам із демінутивними суфіксами та наголошує, що на сучасному етапі розвитку літературної української мови таке явище є позанормативним процесом [70, с. 410].

Отже, аналіз наукової літератури свідчить: вивчення специфіки словотворчих процесів на основі дериватів, узятих із усної народної творчості, є актуальним у контексті сучасних лінгвістичних досліджень. Використання мовних одиниць різних способів творення допомагає надати

колориту та виразних образів фольклорним текстам. Філологи й методисти стверджують, що вивчення українського фольклору є цілком доречним, оскільки народна творчість впливає на формування національно-ідентичної та естетичної складової особистості.

1.3. Специфіка словотвірного аналізу похідних слів із різною формально-семантичною співвідносністю

Словотвірний аналіз дає змогу простежити механізми утворення мовних одиниць та зрозуміти їхню семантичну структуру. Як зазначає О. Важеніна, дослідження похідних слів в українській мові сприяє виявленню історичних, культурних і соціальних впливів на формування дериватів. Більш детального розгляду вимагає словотвірний аналіз похідних слів із різною формально-семантичною співвіднесеністю. Деякі мовні одиниці мають подвійну мотивацію, це означає, що структура та семантика деривата співвідноситься з кількома твірними основами [9, с. 116]. Наприклад, слово «*нарукавник*» утворене конфіксальним способом творення (якщо твірна основа – іменник «*рукав*») або суфіксальним (якщо твірна основа – прикметник «*нарукавний*») [36, с. 126].

До вивчення питання подвійної мотивації, різної формально-семантичної співвідносності похідного слова зверталися такі науковці, як: О. Важеніна, О. Дудка та В. Пономаренко, І. Казимир, Т. Левакіна та інші.

На думку мовознавців, формально-семантична співвідносність варіюється від високої до низької, залежно від того, наскільки прозоро формальні ознаки слова відображають його зміст. Мовні одиниці з високою формально-семантичною відповідністю мають прозору структуру, в якій кожний морфемний елемент чітко відповідає певному значеннєвому відтінку. Це означає, що форма слова безпосередньо відображає його зміст. Наприклад, дериват «*рибалка*», що позначає особу, яка ловить рибу, утворене

від дієслова «рибалити». Тобто формальна структура точно відповідає значенню [36].

Слова із середньою формально-семантичною кореляцією демонструють певні відхилення між формою та значенням. Це обумовлюється наявністю метафоричних та символічних значень, а також різних контекстуальних відтінків. Наприклад, дериват «головний», що утворений від іменника «голова» за допомогою додавання суфікса *-н-*, має декілька семантичних відтінків: «той, що призначений для голови», «той, який рухається попереду чого-небудь», «найважливіший, основний, суттєвий» [2]. Хоч слово пов'язане з мовною одиницею «голова», що позначає частину тіла, його основне значення стосується «важливості чи центральності» [2]. Таким способом формується метафоричний відтінок, який додає значенню додаткової глибини [36]. Низьку формально-семантичну співвідносність характеризують суттєво помітні відмінності між формою та змістом.

Рівні семантичної та структурної кореляції похідних із коренем *каз-* були предметом дослідження В. Пономаренко та О. Дудки. За визначенням лінгвістів, слова, які мають подібний корінь та належать до одного дериваційного гнізда, завдяки певним афіксам можуть набувати нових семантичних відтінків. Окрім того, значеннєві варіанти здатні коливатися від прямих смислів до абстрактних та метафоричних [31, с. 135]. Додавання префіксів до основи *каза-* для творення нових девербативів, як зазначають науковці, спричиняє формування «мутаційних словотвірних типів», які характеризуються ширшим, уточненим або модифікованим значенням. Унаслідок цього деривати можуть набувати множинних семантичних відтінків, пов'язаних із мотивувальним словом лише одним із своїх значень. Філологи стверджують, що шляхом приєднання до однієї основи різних суфіксів можна утворювати мовні одиниці, які належать до різних частин мови (*доказовість, наказний, неказанно*) [31, с. 136]. На думку мовознавців, словотвірний аналіз похідних слів має охоплювати декілька аспектів:

вивчення формального членування мовних одиниць та дослідження семантичної характеристики дериваційних афіксів.

Похідні слова з різною формально-семантичною кореляцією та особливості твірної основи описували З. Валюх, Н. Дащенко, К. Калантай, Н. Костусяк, М. Пентилюк, М. Плющ, Я. Чопик.

Дослідниця З. Валюх вказує, що твірна основа «не є пасивною ланкою, а джерелом, тим структурним та семантичним осередком, що започатковує дериваційні процеси» [11, с. 25]. Правильне визначення частини мови слова, що аналізують, має значний вплив на коректність словотвірного та морфемного видів аналізу. Наприклад, мовна одиниця «синів» може бути дієсловом, прикметником або іменником. Морфологічна дефініція деривата визначає різні способи його членування.

Питання множинної мотивації розглядали І. Іншакова, Н. Савчук, Н. Швець та інші. На думку І. Іншакової, деривати мають множинну мотивацію в тому разі, коли похідне співвідноситься і за формою, і за змістом із різними твірними основами. Наприклад, спосіб творення деривата «безавторитетний» визначають як префіксальний (від прикметника «авторитетний»), суфіксальний (від іменника «безавторитетність») або конфіксальний (від іменника «авторитет») [35, с. 33]. Мовознавець указує, що такий процес характерний для похідних слів, які містять конфікс. Полімотивованість авторка пояснює іншим способом, наприклад: слово «підводник», що використовують на позначення людини, яка несе службу в підводній частині військово-морського флоту [2], структурно мотивоване прикметником «підводний», натомість семантично пов'язане з іменником «вода», тобто формальний та значеннєвий відтінки дещо відрізняються, оскільки семантика слова набуває глибшого тлумачення [35, с. 35].

Отже, серед проаналізованої наукової літератури наявні праці, у яких окреслено дослідження похідних слів із різною формально-семантичною співвідносністю. Вивчення процесів словотворення сприяє виявленню закономірностей формування мовних одиниць у мові та дозволяє визначити

вплив твірних формантів на семантику слова. Словотвірний аналіз дає змогу виявити приховані значеннєві відтінки та встановити метафоричні й метонімічні зв'язки, що істотно впливають на стилістичні особливості мовлення.

1.4. Морфемний і словотвірний види аналізу слова під час вивчення частин мови та деякі складні випадки визначення морфем

Морфемний і словотвірний види аналізу є важливими під час вивчення частин мови. Ці процеси дають змогу проаналізувати внутрішню структуру слова, визначити його складові компоненти та розкрити механізми утворення нових мовних одиниць.

Специфіку морфемного й дериваційного типів аналізу та методичні особливості щодо їхнього проведення на уроках української мови описували такі науковці, як: О. Важеніна, І. Демешко, І. Жигора, О. Кулик, В. Мельничайко, М. Пігур, О. Пономарів, Л. Райська, Т. Хомич. Як засвідчують дослідники, морфемний та словотвірний типи аналізу не можна ототожнювати. Головна мета морфемного – виокремити всі наявні афікси та надати їм формальну і семантичну характеристики, завдання дериваційного аналізу – знайти морфему, за допомогою якої утворилося похідне слово.

Однак взаємозалежність між морфемним та словотвірним аналізами залишається очевидною. О. Кулик зазначає: «Перш ніж вивчати морфемні, необхідно спершу з'ясувати їхній морфемний статус, що можливо тільки завдяки словотвірному аналізу» [44, с. 3]. Філолог додає, що проаналізувати структуру деривата можна лише розглянувши його у системі споріднених слів. Якщо така умова не виконана, виникають помилки [44, с. 4].

Проведення морфемного та словотвірного видів аналізу на шкільних уроках часто обмежено вивченням теми «Будова слова. Словотвір». Однак, на переконання наукової спільноти, така практика повинна бути систематичною, з метою закріплення отриманих знань зі словотвору та

збагачення словникового запасу учнів, що, у свою чергу, впливає на мовленнєвий розвиток школярів та розширює їхній світогляд. Наприклад, О. Кулик пропонує під час вивчення теми з морфології проводити комбінований аналіз слів з елементами лексичного, граматичного та семантичного розбору. Дослідниця подає структуру аналізу, у якій запропоновано послідовність виконання розбору. Насамперед учні з'ясовують лексичне значення слова, визначають частину мови, відокремлюють форманти та аналізують їхню семантику, після чого знаходять твірну основу слова, називають мовну одиницю, від якої утворено похідне слово та визначають спосіб творення [44, с. 15].

Згідно з висновками методиста, комплексний підхід до аналізу є запорукою уникнення помилок, оскільки для коректного відокремлення морфем слід враховувати лексичне значення слова, вміти знаходити споріднені мовні одиниці зі словотвірного гнізда, орієнтуватися в характерних для формотворення та словотворення формантах.

Мовознавець В. Мельничайко описує в наукових працях типові помилки, які можуть виникати під час проведення словотвірного аналізу. На думку лінгвіста, труднощі пов'язані з тим, що учні плутають конфіксальний спосіб творення із суто префіксальним або суфіксальним. Нерідко школярі припускаються помилок, здійснюючи розбір слів за будовою із двома кореневими морфемами, вважаючи, що єдиний спосіб творення в такому разі – це основоскладання. Натомість, автор підкреслює, що наявність двох коренів не є доказом утворення слова засобом основоскладання. Наприклад, дериват *«кулеметний»* виник завдяки суфіксації, а для мовної одиниці *«чорноморець»* характерним є складно-суфіксальний спосіб [49, с. 104].

Як вважає дослідник, інколи неточності виникають через те, що школярі не можуть визначити безафіксний спосіб творення. Похідні слова з подвійною мотивацією стають причиною непорозумінь. У такому разі вчитель повинен розтлумачити, чому спосіб творення одного й того ж слова можна пояснювати різними варіантами. Автор статті зазначає, що в цьому

випадку важливо сфокусувати увагу учнів на семантичних відтінках. Наприклад, спосіб творення слова «*неприємність*» можна визначити як префіксальний, якщо необхідно вказати на значення «протилежності», або як суфіксальний, тоді семантичний відтінок буде таким: «абстрагована опредмечена назва до ознаки» [49, с. 104].

У підсумку мовознавець вказує: «Вивчення словотворення переконує учнів у тому, що форма слова підпорядкована певним закономірностям» [49, с. 106]. Це означає, що між усіма рівнями мови – фонетичним, лексичним, граматичним – існує тісний зв'язок та взаємозалежність.

Дослідниця Т. Хомич описує помилки, які можуть виникати в ході морфемного розбору. На її думку, аналіз вимагає активізації аналітичного та критичного мислення. Серед найбільш поширених неточностей, які заважають коректному розбору, філолог виокремила такі: розбір слова починається не з флексії, а з інших афіксів; формотворчі суфікси виділяють як закінчення (наприклад, у дієсловах неозначеної форми) або виокремлюють флексії в незмінних частинах мови; корінь визначають неправильно [73, с. 130]. Методист зауважує, що іноді для правильного відтворення морфемної будови слова необхідно звернутися до фонетичного запису. Наприклад, коли мовна одиниця містить літери, у фонетичному складі яких є звук *-j-*, що може виконувати роль суфікса [73, с. 131]. Науковець підкреслює, що складнощі можуть виникати тоді, коли формальна структура слова не відповідає традиційним моделям морфемного аналізу. Поширеними є такі випадки: злиття кореня та афікса; слово містить корінь іншомовного походження, який досить складно визначити; наявні нульові морфеми; флексії плутають із постфіксом чи інтерфіксом (наприклад, відокремлення формотворчих суфіксів *-но*, *-то* в дієслівних формах як закінчення); флексії відокремлюють у незмінюваних іменниках іншомовного походження, прислівниках чи дієприслівникових формах; не помічають нульового закінчення; плутають іншомовні афікси з коренем (наприклад, у словах

інтелігент, президент, кореспондент, учні не визначають суфікс *-ент*) [73, с. 132].

Підсумовуючи, дослідниця наголошує на необхідності комплексного підходу у викладанні навчального матеріалу задля удосконалення знань зі словотвору та будови слова.

Отже, аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що морфемний і словотвірний види аналізу є необхідними інструментами вивчення української мови, зокрема особливостей частин мови та процесів їхнього словотворення. Розбір мовних одиниць дає змогу розглянути внутрішню структуру слів, зрозуміти семантичні відтінки, виявити особливості мови на різних рівнях. Однак, як свідчить практика, під час морфемного та словотвірного аналізу учні можуть зіштовхуватися зі складними випадками, які вимагають теоретичних знань, глибокого осмислення контексту та етимології мовної одиниці. У такому разі цілком доречним є комплексний підхід у вивченні та засвоєнні матеріалу зі словотвору та будови слова.

Висновки до першого розділу

Формування й удосконалення вмінь морфемного та словотвірного видів аналізу є важливим аспектом розвитку мовної компетенції учнів у загальноосвітніх школах. Ці навички сприяють глибшому усвідомленню специфіки будови слів, принципів їх творення та розуміння значення, що є ключовим елементом успішного вивчення української мови. Завдяки систематичному проведенню морфемного та словотвірного типів аналізу учні удосконалюють теоретичні знання та отримують інструменти, які допомагають їм більш точно визначити частини мови, осмислити механізми словотворення та усвідомити специфіку мовної структури.

Вивчення наукової літератури дає змогу зробити висновок, що питання словотвору є актуальним на сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки.

Дослідники окреслюють проблеми словотвору та описують методичку комплексного аналізу слів.

На думку методистів, одним із головних завдань шкільного навчання є виховання свідомої патріотичної особистості, чому сприяє вивчення специфіки мовної системи на основі найкращих зразків українського фольклору. Науковці стверджують, що усна народна творчість – це той фундамент, який дозволяє виховати гармонійну особистість із національною свідомістю.

Учені підкреслюють, що запорукою всебічного розвитку школярів є комплексний та системний підхід в освіті. Як свідчить практика, під час узагальнення знань зі словотвору та морфеміки, особливу увагу доречно приділяти складним випадкам, коли похідні слова мають різну формально-семантичну співвіднесеність або в разі виникнення непорозумінь щодо морфемного складу мовних одиниць. Методичні спостереження науковців вказують на те, що учні мають труднощі з визначенням афіксів у незмінюваних словах, плутають флексії та формотворчі суфікси, неправильно визначають корінь мовної одиниці тощо. Для того, щоб уникати помилок, методисти радять постійно систематизувати знання.

Отже, ефективне формування навичок морфемного і словотвірного видів аналізу підвищує мовну грамотність, розвиває логічне, аналітичне й критичне мислення, сприяє розширенню світогляду та формуванню культури мовлення в учнів. Усі ці аспекти є важливою складовою мовної освіти, що закладає основу для успішного опанування рідної мови.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ ПОХІДНИХ СЛІВ, ВИКОРИСТАНИХ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

Серед усних народних пам'яток, які використовують для вивчення певних мовних явищ, вагоме місце займають пісні. Дібраний фактологічний матеріал є вдалим прикладом для здійснення морфемного та словотвірного видів аналізу. У народних піснях різних жанрів (родинно-побутових, дитячих, жартівливих, історичних, козацьких) наявні мовні одиниці різних способів деривації. Серед дібраних похідних слів 27% мають суфіксальний спосіб творення, 24% – префіксальний, 17% – спосіб слово- та основоскладання, 15% дібраних мовних одиниць утворено шляхом субстантивації, у 10% наявних дериватів конфіксальний спосіб творення, 7% дібраних слів утворені завдяки безафіксному способу.

2.1. Суфіксальні деривати

Деривація у творах усної народної творчості відрізняється колоритом і барвистістю. Експресивності та емоційності пісенним текстам здебільшого надають мовні одиниці, утворені з використанням різноманітних суфіксів, тому дериватів суфіксального способу серед дібраних похідних найбільше. Фактологічний матеріал можна погрупувати за частинами мови.

1. Іменникові суфіксальні деривати: для утворення іменників було використано 25 суфіксів: *-ок-, -оньк-, -еньк-, -к-, -ечк-, -очк-, -ячк-, -иц-, -ик-, -чик-, -ц-, -ен-, -іньк-, -ість-, -иц-, -ин-, -нн-, -инн-, -л-, -ух-, -их-, -ятк-, -ят-, -ець*. Похідні слова із суфіксом *-ок* можна класифікувати за такими лексико-семантичними групами:

- назви рослин, дерев: *барвіночок – Ой ти, козаче, ти, хрещатий барвіночку, хто ж тобі постеле у дорозі постілочку* (1, с. 194); *дубок –*

«Ой дівчино красна, де ти воли пасла?» «Під **дубками** з парубками, де травиця красна» (1, с. 21); бересточок – Шумлять верби, да шумлять **бересточки**, да болять ручки, болять животочки (1, с. 253);

- найменування птахів, домашніх тварин: **півничок** – Бо то в мене **півничок** господар: на улиці півничок громаде, свою куріпочку додому проваде (1, с. 22);
- назви предметів побуту, їх частин: **кубочок** – Стоїть вода у **кубочку**, коли хоч – **напийся** (1, с. 185);
- локативні найменування: **плужок** – Сів на **плужок** – зажурився, сів на **плужок** та й думає, що погану жінку має (1, с. 509); **лісок** – Ой піду я у **лісок**, пуцу стиха голосок (1, с. 257); **бережок** – Круті **бережки** рівняючи, щирі піски риючи (2, с. 278); **ганочок** – А в тім **ганочку** паночок мальований (1, с. 487);
- назви частин тіла людини та їх функцій: **животочок** – Болить **головонька**, болить **животочок** (1, с. 212); **голосочок** – **Голосочок** у **лісочок**, тиха мова різно. Не лай мене, моя ненько, що ходжу пізно (1, с. 199);
- назви частин одягу: **черевичок** – Ой де ж тії коваленки живуть, що хороші **черевички** кують. Сяк-так до вечора буду жить, а ввечері мій миленький **прибіжить** (1, с. 24); **станочок** – Шиті ж мої рукавчата, і льняний **станочок** (1, с. 212).

Аналіз дібраних іменників засвідчує, що суфікси *-еньк-* та *-оньк-*, які надають мовним одиницям зменшено-пестливого семантичного відтінку, можна диференціювати за тематичними групами:

- найменування тварин, птахів: **кониченько**, **соколонько** – Я ж думала, що сонечко **сходить**, аж то милий по риночку **ходить**, за поводи **кониченька** **водить**, а в **рученьках** **соколонька** **носить** (1, с. 146);
- назви рослин: **пшениченька**, **половниченька** – По тім боці **пшениченька**, по тім боці **половниченька** (1, с. 265); **рутонька** – А під горою сад, чисто

- метений, зеленою **рутонькою** густо плетений (1, с. 393); липонька – Прихилиюся до **липоньки**: мені липонька та не матінка (2, с. 210);
- назви музичних інструментів: **гуслоньки** – Під явором козак молоденький, та все стиха у **гуслоньки** грає (2, с. 231);
 - іменники на позначення частин обличчя: **брівоньки** – На колоді сиділа, собі хлопців манила: «Хлопці, хлопці, до мене, чорні **брівоньки** в мене» (1, с. 23);
 - назви осіб за соціальним статусом чи положенням: **удівонька** – Чи се тая **удівонька**, що на углі хата, хорошую має дочку, сама небагата (1, с. 185); **черниченька** – Пішов милий на Вкраїну, а я піду в **черниченьки** (1, с. 265); **батенько** – Коли б же ти, дівчинонько, трошки багатенька, я б взяв тебе за рученьку, повів до **батенька** (1, с. 219); **каліченька** – Ой не бий, мати, і не лай, мати, не роби **каліченьки** (1, с. 245);
 - найменування простору, місця розташування: **долинонька** – Ой повій, вітроньку, з гори в **долиноньку**, де гай зелененький, де лист широченький (1, с. 189); **горонька** – На **гороньці** два дубочки, зрослися докупочки (1, с. 187); Ой вийду я на **гороньку**, тяженько заплачу (1, с. 329);
 - віддієслівні іменники на позначення здатності людини: **говіронька**, **розмовонька** – Така тиха, така й мова, така й **говіронька**: як зійдуться докупоньки – вірна **розмовонька** (1, с. 187);
 - мовні одиниці, що вказують на індивідуальність особи: **натуронька** – Ой таку ж я, моя мила, **натуроньку** маю, ой як сяду коло тебе, то все забуваю (1, с. 248);
 - абстрактні іменники на позначення фізичного, психічного стану, якостей чи властивостей: **незлагодонька** – Ой-бо ти ж старий, а я молодая, та й буде ж з тобою у нас **незлагодонька** (1, с. 479); **правдонька** – «Добривечір, дівчино, куди йдеш? Скажи мені **правдоньку**: де живеш?» «Ой там моя хатонька край води з високого дерева – лободи!» (1, с. 22); **неславонька** – А на козака вся **неславонька** буде (1, с. 220);

- найменування, що позначають несхвалення чи осуд: *доганонька – Ой якую, ой якую, ой якую доганоньку, якую, піддержати за рученьку білу* (1, с. 34).

Афікси *-ечк-*, *-очк-* та *-ячк-* передають значення здрібнілості чи пестливості. Серед них можна назвати такі семантичні групи:

- найменування водойм різного типу: *річечка – Гуси, качата річечку брели, до широко ставочка питоньки ходили* (1, с. 88); *озеречко – Ой у полі озеречко, там плавало відеречко, соснові клепки, дубове денце, не цураймося, серце* (1, с. 503);
- назви знарядь та їх частин: *відеречко, денечко – Ой на полі та озеречко, там плавало відеречко, сосновеє відеречко, дубовеє денечко* (1, с. 84);
- іменники на позначення птахів, частин їхніх тіл: *крилечко – Та тільки бачив – пролинула, крилечками стрепенула* (1, с. 463); *журавочка – То ж ходила, побродила журавочка з дітьми* (1, с. 242);
- абстрактні мовні одиниці, що вказують на характеристику людини, на сутність когось чи чогось: *невдашечка – Мати сина оженила, та взяла невісточку не під мислоньки, невдашечку* (2, с. 58); *ім'ячко – Сама ім'ячко дала – Іванюшу й Василя* (2, с. 305);
- найменування сукупності людей: *родиночка – Яка тепер годиночка не пізнає родиночка* (3);
- назви музичних інструментів: *сопілочка – Вийди, Грицю, на улицю, і ти, Коваленку, заграй мені в сопілочку стиха, помаленьку* (1, с. 23); *свистілочка – Сам парень іде, в свистілочку грає, в вікно стукає* (3);
- назви, що вказують на рід заняття людини: *рибалочка – Ой над морем глибоким, там стояв терем високий; там плавало два човничка, а в них три рибалочки* (1, с. 221); *полюваннячко – Поїхав Івась на полюваннячко, покинув Ганнусю на горюваннячко* (2, с. 297); *гуляннячко – Ой я свого миленького із гуляннячка ждала* (1, с. 277);
- найменування конструкцій будинка та прибудинкової території: *кватирочка – Прийшов козаченько до нової хати, кватирочку відсуває,*

дівку викликає (1, с. 513); *подвір'ячко* – *Чи чула ти, дівчинонько, як я тебе кликав, через твоє **подвір'ячко** сивим конем їхав* (1, с. 235);

- назва елементів одягу: *шапочка* – *А сидельце – долинонькою, а нагайка – гадючкою, а **шапочка** – кирничкою, чобітки – два дубочки, сам Василенко – яворонько* (2, с. 318).

Слова із суфіксом *-ищ-*, який надає експресивного забарвлення мовним одиницям та утворює аугментативи, класифіковано за такими семантичними групами:

- назви частин тіла людини, найменування статі чи соціального положення особи: *головище* – *Ой стукнуло в буйному лісі, комар з дуба повалився, і стовк собі **головище** о дубове коренище* (2, с. 350); *мужичище, бочище* – *Кричить **мужичище**, взявшись за **бочище*** (2, с. 348); *свекрушище* – *Вари, вари, **свекрушище**, вареники з сиром* (2, с. 70);
- найменування частини рослини чи дерева: *коренище* – *І стовк собі **головище** о дубове **коренище*** (2, с. 350);
- іменники, що називають комах: *комарище* – *Ой тут лежить **комарище**, той великий гультяїще* (2, с. 350).

Слова з афіксом *-ищ-* набувають негативного відтінку, адже подібна гіперболізація не говорить про розмір, а вказує на ставлення людини до описуваного об'єкта.

Суфікси *-к-*, *-ик-*, *-чик-*, *-ен-*, *-ин-* зафіксовано в похідних словах, які поділяють на семантичні групи:

- назва проміжку часу: *нічка* – *Не проти дня, проти **нічки** підмовляє козак прічки молодую дівчиноньку* (1, с. 98);
- локативні іменники: *горка* – *Зайду я на **горку** да гляну на зорку: да де зіронька сяє, то там милий гуляє* (1, с. 196); *церковка* – *Як я свою білу ручку з твоєю зв'яжу, як підемо до **церковці**, станем на коберці, ізійдуться усі мислі у нашому серці* (1, с. 512);
- назва зброї: *шабелька* – *Взяв же її у лівую ручку, а **шабельку** у правую ручку* (1, с. 277);

- іменники, що вказують на засоби для догляду: *гребінчик* – *В золоте люстечко виглядалася, золотим **гребінчиком** розчесалася* (2, с. 291);
- найменування тварин, риб, рослин та їхніх характеристик: *коник* – *Ой **коніку**, воронику, біжи по дівчину, нехай мені раду дає, бо марне загину* (1, с. 148); *рибчина* – *Вийди, вийди, дівчино, порадь моє серце, **рибчино!*** *Вийди, вийди, сердень, дівчинонько мила ти моя* (1, с. 186); *березина, осичина* – ***Березина, осичина**, в тебе жінка позичена* (2, с. 401);
- назва, що вказує на рід заняття людини чи надає характеристику особі: *малярник* – *Малювали **маляріки** черевички мені* (2, с. 329); *дударик* – *Заграй мені, **дударіку**, на дуду, тепер же я своє горе забуду* (2, с. 374); *молодчик* – *Як пішов же добрий **молодчик** до широкого двора* (2, с. 59);
- назви традиційних страв: *гречаник* – *Гоп, мої **гречаники**, гоп, мої невдатники* (2, с. 385);
- вказівка на родинні зв'язки: *братчик* – *Ой іде вона, йде по полю, думаючи, а за нею **братчик**, шабелькою звиваючи* (1, с. 487);
- найменування дитинчат птахів (утворені за допомогою суфікса *-ен-*): *гусеня* – *Та пропив чоловік гусака, а жінка гуску й **гусеня*** (2, с. 328); *індиченя* – *Та пропив чоловік індика, а жінка індичку й **індиченя*** (2, с. 328); *каченя* – *Та пропив чоловік качура, а жінка качку й **каченя*** (2, с. 328); *галеня* – *Прилетіло **галеня**, крилечками ковила* (2, с. 415);
- назви елементів одягу: *кожушина* – *Ой, загину, дівчино, загину – подай мені в вікно **кожушину*** (1, с. 79).

Суфікс *-нн-* надає похідним словам значення узагальнення чи абстрактності. Іменники з афіксом *-нн-* вказують на рід заняття людини чи певний процес: *снідання* – *Пішла, синку, в ліс по смородину, сідай, синку, **снідання** готове* (2, с. 69); *гуляння* – *На **гуляння** не пускаєш, коли хочеш зтя мати, пусти її погуляти* (1, с. 201); *спання* – *На розсвіті добре **спання**, хто не знає закохання* (1, с. 247); *працювання* – *Але скажи, орле, що я тут працюю: моє **працювання** – тяженьке здихання* (2, с. 215).

Серед дібраних похідних іменників наявний суфікс *-инн-*, який надає мовним одиницям семантики збірності: *гарбузиння – Ой ішов я з вечорниць через три городи, замотався в гарбузиння, наробив я шкоди* (1, с. 29).

Афікси *-ц-*, *-иц-*, *-іньк-*, *-ят-*, *-ятк-* у народних піснях використовують для відтворення зменшено-пестливого значення та суб'єктивної оцінки з позитивним налаштуванням. Із такими суфіксами можна виокремити наступні тематичні групи:

- назви частин споруди: *ворітця – Ой уже ж той їжак до ворітець приліз* (1, с. 292);
- іменники, що називають частини тіла птахів, людей: *крильце – Ой за горою за високою, там сидить голуб із голубкою, ой сидять вони та й цілуються, сивими крильцями обіймаються* (1, с. 137); *рученята – Ой маю, маю я рученята, нікого, мати, та обнімати* (2, с. 264);
- найменування об'єктів, що використовують у побуті як певні знаряддя: *відерце – Візьму відерця та й піду до криниці* (1, с. 293); *весельце – Ой пливе човен, води повен, а за ним і весельце* (1, с. 341);
- назви рослин, овочів, фруктів: *капустиця – Ой чия то капустиця? Я її вирубаю* (1, с. 347);
- частини споруд: *віконінько – Зайшло сонінько за віконінько, як проміннос коло* (1, с. 454);
- іменники на позначення суб'єктивного емоційного ставлення до мовця: *серденятко – Тільки тебе, серденятко, як життя, кохаю* (1, с. 270).

Серед дібраних іменників похідні слова із суфіксом *-ець* використано на позначення певної ділянки прибудинкової території та для вказівки роду заняття людини: *погребець, бондарець – На дворі погребець, на погребці бондарець* (2, с. 385).

Для окреслення абстрактного поняття, що відтворює емоційний чи психологічний стан людини, застосовують афікс *-ість*: *веселість – Ані мі не вечір, ані мі не рано, на моім сердечку веселості мало* (2, с. 284).

Суфікси *-ух-*, *-их-* зафіксовано в дериватах, що позначають соціальний статус або рід заняття: *свекруха* – *Коли б мені Господь поміг свекрухи діждати* (2, с. 72); *шевчиха* – *Прийшла на шевця лихая година, що шевчиха шевця не любила* (2, с. 395).

Отже, в українських народних піснях наявні іменники з афіксами, що надають мовним одиницям значення демінутивності, аугментативності, утворюють фемінітиви, збірні назви. Серед дібраних дериватів 24% похідних іменників мають суфіксальний спосіб творення.

2. Прикметникові суфіксальні деривати: за даними фактологічного матеріалу, продуктивним є суфікс *-еньк-*. Мовні одиниці, що містять його в складі, можна поділити на такі тематичні групи:

- назви ознаки за кольором: *біленький* – *А вже день біленький, іде мій миленький до нової хати та й лягає спати* (1, с. 173); *зелененький*, *вороненький* – *Ой за гаєм, там Дунай тихенький, на Дунаю явір зелененький, під явором козак молоденький, під козаком коник вороненький* (1, с. 249); *каренький* – *Очі ж мої каренькії, лихо мені з вами, не хочете ночувати ні ніченьки самі* (1, с. 286);
- найменування характеристик, що вказують на розмір: *дрібненький* – *Під гаєм під темненьким брала вдова льон дрібненький; брала, брала, добирала, жалібною заспівала* (1, с. 201);
- назви характерних ознак явищ природи: *громовенький* – *Пішов дощик громовенький, а на той сад зелененький* (1, с. 278);
- назви, що вказують на температуру: *холодненький* – *Росла я при криниці, при холодненькій водиці* (2, с. 235);
- найменування ознак за віковою категорією: *молоденький* – *А тяжче, важче молоденькій, не наживишсь, помирати* (1, с. 245).

Суфікс *-есеньк-* утворює якісні прикметники зі здрібно-пестливим значенням. Характерно те, що деякі негативні ознаки за допомогою зазначеного афікса набувають позитивної оцінки. Це одна з особливостей української мови. Виокремлено такі тематичні групи:

- найменування ознаки, що вказує на розмір: *малесенький* – *Деркач дере малесенький* (1, с. 131);
- назва, яка характеризує особу: *гарнесенький* – *У мене женишина гарнесенький* (1, с. 131); *вірнесенький* – *Доню моя вірнесенька, то кіт мишу лове* (1, с. 204);
- найменування ознаки за приналежністю до сім'ї: *ріднесенький* – *Мати моя ріднесенька, щось по сінях ходить* (1, с. 204);
- назва, що надає характеристики явищам природи: *буйнесенький* – *Повій, вітре буйнесенький, з глибокого яру – прибудь, прибудь, мій миленький, з далекого краю* (1, с. 219);

Суфікс *-к-* надає мовним одиницям значення характеристики за розміром чи кількістю. Наприклад, *невеличкий* – *Темна нічка невеличка, і чогось не спитьсья, чогось моя головонька та й морочитьсья* (2, с. 271). Афікс *-ецьк-* використано в дериватах, що вказують на присвійність: *княжецький* – *Люблю сина княжецького. Княжецький син в гуслі грає, дівчиноньку забавляє* (1, с. 103).

Отже, серед дібраних похідних прикметників 39% утворено суфіксальним способом.

3. Дієслівні суфіксальні деривати: зафіксовано в 16% дібраних похідних дієсловах. Мовні одиниці, що утворені за допомогою суфікса *-ува-* можна поділити на такі семантичні групи:

- назва дії на позначення прихильності до когось чи чогось: *милувати* (прикметник «милий» + *-ува-*) – *Мила моя, щось думала, колись мене милувала?* (1, с. 251);
- найменування, що вказує на систематичну дію: *ночувати* (іменник «ніч» + *-ува-*) – *Питається дівчинонька в молодого козаченька: «Де будемо **ночувати?**»* (1, с. 98); *понеділкувати* (іменник «понеділок» + *-ува-*) – *Понеділкував сім понеділків, восьму неділочку* (1, с. 345); *сербувати* (іменник «серб» + *-ува-*) – *Ой, Сербине, Сербине...*

Годі **сербувати** (3); **квартирувати** (іменник «квартира» + -ува-) – *В неділю рано стало світати, стали ся жовніри **квартирувати*** (2, с. 323);

- назва роду заняття: **шинкувати** (іменник «шинок» + -ува-) – *Купим хату і кімнату, будем **шинкувати*** (4).

Серед дібраних дериватів є дієслова, утворені від іменників за допомогою суфікса -а-, що називають певний процес: **обідати** (іменник «обід» + -а-) – *Не вечеряла, не буду й **обідати*** (1, с. 255).

Попри те, що дієсловам непритаманні демінутивні суфікси, в усній народній творчості використовують афікс -оньк-, який приєднується до мовної одиниці, надаючи їй експресивного забарвлення: **сміятоньки** – *Не з мене ся **сміятоньки**, не з мене ся **кптити*** (1, с.252).

4. Прислівникові суфіксальні деривати: наявні у 80% дібраних прислівників. Серед мовних одиниць, що утворено суфіксальним способом, афікс -о зафіксовано в дериватах, які можна класифікувати за такими семантичними групами (твірна модель: *прикметник + -о-*):

- назва, що вказує на відстань: **високо** – *Ішов милий від милої – зійшов місяць **високо*** (1, с. 264); **далеко** – *Дивилася дівчинонька, чи ввійшов **далеко*** (1, с. 264);
- найменування, що вказує на емоційний стан: **легенько, веселенько** – *Нехай тобі там **легенько**, мені **веселенько*** (1, с. 286).

Серед дібраних слів наявні прислівники зі зменшено-пестливими суфіксами, зокрема -оньк- та -очк-. Такі мовні одиниці вказують на збірність або частотність: **докупоньки** – *Ой шумлять верби та й в кінці греблі, там схилилися верхи **докупоньки*** (1, с. 479); **щонеділочки** – *Приїжджайте ви до мене, брати соколочки, приїжджайте ви до мене та **щонеділочки*** (2, с. 223).

Отже, аналіз фактологічного матеріалу показав, що дібрані похідні слова мають суфіксальний спосіб творення. Афікси надають мовним одиницям семантики позитивного чи негативного ставлення суб'єкта до описуваного.

2.2. Конфіксальні структури

Серед дібраних мовних одиниць є такі, що утворені конфіксальним способом творення. Конфіксальні іменники, дієслова та прислівники представлені в пісенних текстах різноманітними тематичними групами.

1. Іменникові деривати, наявні в українських народних піснях, подаємо за класифікацією словотвірних засобів, зокрема конфіксів, які взяли участь у творенні мовних одиниць:

- за-...-ниц- – *заушниці* – сережки, «те, що знаходиться за чимось по відношенню до твірної основи»: *А в нашої Олени заушниці зелені, то по штири, то по п'ять заушниці брязкотять* (1, с. 36);
- при-...-ок – *припічок* – частина побудови, «те, що прилягає до того, що називає твірна основа»: *Солом'яні бички мав, на припічку зимував, та не кажи, серденько, що з тобою ночував* (1, с. 88) або *Сидить дід на печі, на печі, бабка на припічку, не вечеряючи* (2, с. 436); *присівок* – невелика ділянка чогось, засіяна чим-небудь – *В мене присівок – на городі барвінок, в мене стіжочок – на голові віночок* (1, с. 218);
- за-...-ин- – *заручини* – назва обряду між хлопцем та дівчиною, що передує весіллю, конфікс має семантику поєднання: *Не була я вдома на своїх заручинах...* (1, с. 165);
- до-...-ок – *досвіток* – пора доби, зокрема «період часу перед тим, на що вказує твірна база»: *Не пускай їх на досвітки, нехай дома сплять* (1, с. 485);
- по-...-к- – *поговірка* – неправдива інформація: *А тепер же ти ні жінка, ні дівка, а тепер же ти людська поговірка* (1, с. 249);
- по-...-ї- – *подвір'я* – певна ділянка, «те, що знаходиться поблизу твірної основи»: *Ой мамо, матусю, яка ти невірна, вже мого милого несуть із подвір'я* (1, с. 205);
- без-...-ї- – *безголов'я* – нещастя, біда: *Брешіть, брешіть, сусідоньки, собі на безголов'я, а я буду їсти, пити, дай, Боже, здоров'я* (1, с. 244);

- роз-...-ї- – *роздолля* – вільний, великий простір: *Ой у полі, на чистім роздоллі, там стояло рівно два дубочки* (1, с. 305).

Серед дібраних похідних іменників конфіксальний спосіб творення зафіксовано в 11% мовних одиниць.

2. Дієслівні деривати. Конфіксальний спосіб творення зафіксовано у 18% мовних одиниць. Конфікси, які використовують для утворення похідних дієслів:

- ви-...-ва- – *вибивати* – відокремлювати щось від чогось або робити сильний шум: *Да поставлять закаблуки звисока, щоб до ладу **вибивати** тропака* (1, с. 200);
- по-...-ува- – *погукувати* – неповнота дії, пов'язаної із твірною основою: *За ворота вийшла, косу чесала та на своїх дружок **погуквала*** (1, с. 336);
- при-...-а- – *прикипати* – поєднуватися з чимось: *Запорожець, мамцю, запорожець вивів босу на морозець! До морозку ніжки **прикипають**, запорожці дівку підмовляють* (1, с. 214).

3. Прислівникові деривати. Дібраний фактологічний матеріал містить похідні прислівники, серед яких є 20% дериватів конфіксального способу. Вони утворені за допомогою таких конфіксів:

- по-...-ому – *по-білому, по-чорному* – вказівка на дію або стан, пов'язаний із певним кольором: *Сама не знаю, як воріженькам годити: чи **по-білому**, чи **по-чорному** ходити* (1, с. 255);
- по-...-у – *помалу* – повільна, неспішна дія: *Ой зайшов місяць, та зайшов ясний, зайшов поза хмару; ходім, ходім, товаришу, на той кут **помалу*** (4);
- попід-...-н- – *попідтинню* – під тином, «те, що знаходиться нижче чогось за рівнем»: *А я хлопець молоденький да й сам догадався, хилю-хилю **попідтинню** да в бур'ян сховався* (2, с. 326).

Отже, деривати з конфіксальним способом творення наявні в народних піснях. Конфікси надають мовним одиницями додаткового емоційного забарвлення, експресії та відтінків значення.

2.3. Префіксальні похідні слова

Аналіз фактологічного матеріалу засвідчує наявність префіксальних дериватів, зокрема в іменниках, прикметниках та дієсловах.

1. Дієслівні префіксальні деривати. Дібрані префіксальні деривати більшою мірою складають дієслівні утворення з префіксами *з-*, *о-*, *під-*, *с-*, *до-*, *пере-*, *роз-*, *у-*, *ви-*, *од-*, *об-* та *в-*. Похідні слова із афіксами *з-* та *с-*, поділяють на тематичні групи:

- найменування того, що внаслідок якоїсь дії в її об'єкта відбуваються певні зміни: *знудити*, *збудити* – *Бодай ся той когут знудив, що мене, молодую, збудив: мала та нічка, мала, я ся не виспала* (1, с. 30); *зчарувати* – *Не позволю вдови брати, бо та вдова мужа мала, вона його зчарувала* (1, с. 202); *звеселити* – *Ой зірочка зійшла, усе поле та й освітила: а дівчина вийшла, козаченька й звеселила* (1, с. 194);
- назва скерованості дії на конкретний результат: *збудувати* – *Ой коли б я, козаченьку, свої майстри мала, я би тобі через ярк місток збудувала* (1, с. 126); *здрімати* – *Нігди би-м ся не здрімала, хоць би й день маленький* (1, с. 244); *згубити* – *Бо я тебе над всіх люблю, як відповіш, то ся згублю* (1, с. 247); *списати* – *Спишемо по письмечку, пошлемо до отця, неньки* (1, с. 483);
- найменування, що вказує на однократний вияв дії: *схопитися* – *А милий підвівся, на ноги схопився: «Слава тобі, Господи, що я очутився»* (1, с. 205); *сплести* – *Молодая верхівночко, а де ж ти була, на свою головоньку вінка не сплела* (2, с. 320);
- назва повторюваного процесу: *сходити* – *Зоря ясная, чом не сходила, чом місяць не догонила* (1, с. 34).

Мовні одиниці з префіксом *о-* класифіковано за семантичними групами:

- назва процесу перетворення чи зміни стану: *освітити* – *Ой ти, місяцю-зоре, освіти на все поле; ой там моя дівчинонька та й пшениченьку поле* (1, с. 87); *оженитися* – *Казав мені батько, щоб я оженився, по вулицях*

не ходив, ще й не волочився (1, с. 152); *оніміти* – *Бодай же ти, доню, оніміла, як ти мені правди не сказала* (1, с. 263); *охреститися* – *Чи без щастя уродився, чи без щастя охрестився* (2, с. 226);

- назва дії, спрямованої на аналіз: *осудити* – *Ходив би ж я, моя мила, та й слави набрався, що ти мене осудила, я й не сподівався* (1, с. 244);
- завершеність дії: *отрусити* – *Нехай отрусить матінка моя, до мене йдучи, одвітуючи, на моє життя завидуючи* (2, с. 51).

Префікс *під-* має семантику неповноти, частковості або підготовчої дії: *підкосити* – *Ой на горі, на горі василечки в лободі – треба когось попросити василечки підкосити* (1, с. 80); *підгребти* – *Василечки підкосив, а Ївківна молода василечки підгребла* (1, с. 80); *підпалити* – *Да у піч покидала, да уже й підпалила і вечерять зварила* (1, с. 198); *підбити* – *Червонії чоботи привезе, привезе, золотії підківки підіб'є, підіб'є* (1, с. 397).

Афікс *до-* вказує на доведення дії до певної межі: часової чи просторової. Поширені тематичні групи:

- завершеність, досягнення певного результату: *дорости, донести* – *Ой казав ти, вражий сину, що гарбуз не доріс, як я тобі втелющила, то ти ледве доніс* (1, с. 81); *докосити* – *Гей волошин сіно косить, а волошка їси носить. Якби сіна докосити, щоби їсти не носити* (3);
- наближення до мети: *добитися* – *Хоч худоби не доб'юся – слави заживуся* (1, с. 369); *допливати* – *Допливемо до кущика, та й вирвемо по листочку* (1, с. 483).

Префікс *пере-*, поєднуючись із дієсловами руху, надає мовним одиницям просторового значення та вказує на направлення. Наприклад, *перебрести* – *Перебреду я бистру річку ще й половину ставу* (1, с. 242); *перескочити* – *Тече річка невеличка, скочу-перескочу... Оддай мене, моя мати, за кого я схочу* (2, с. 46). Однак афікс також може відтворювати значення зміни місця чи стану: *переночувати* – *«Добрий вечір тобі, зелена діброво! Переночуй мене, молодого! Мене, молодого, й коня вороного, й*

сіделечко з-під злата самого» (1, с. 32) або перекувати – *Ой ти, моя родинонька, не цурайся мене, хоч сизою зозулькою **перекуй** до мене* (1, с. 213).

Дієслова із префіксом *роз-* класифіковано за такими семантичними групами:

- завершення певної дії, роз'єднання: *розкохати* – *Баламутиш мої літа, хочеш мене **розкохати*** (1, с. 247);
- мовні одиниці зі значенням поширення дії: *розщобетати* – *А як узнали – **розщобетали*** (1, с. 258);
- слова, що вказують на розподіл: *розчесати* – *Мене, нене, змиють дощі, а **розчешуть** густі терни...* (3); *розсипати* – *Ой **розсипала** горішеньки на льоду, ой частуючи да компанію молоду* (2, с. 334).

Префікс *в-* має семантику просторово-об'єктну, наприклад, перебування в певному положенні протягом тривалого часу: *всидіти* – *На вулицю не піду і дома не **всиджу**, хіба мене, моя мати, зачиниш у хижу* (1, с. 202). Аффікс *ви-* може вказувати на звільнення простору від чогось чи когось: *випроводити* – ***Випроводжала**, тяжко вздихала, не рознімося, поберімося, серденько моє* (1, с. 371); результат дій: *висватати* – *Ой ви, тату, ой ви, нене, оженіте ви мене, **висватайте** ви дівчину для мене* (1, с. 215); *вигодувати* – *Ой мала вдова сина сокола, **вигодувала**, в військо оддала* (5); *вийти* – *А Василь же снідає не сідає, **вийшов**, коника сідлає* (2, с. 69). Використання мовних одиниць з афіксом *у-* надає народним пісням особливого колориту. За семантикою префікс вказує на досягнення результату внаслідок докладання вагомих зусиль: *упросити* – *Ой орала, ой орала, зачала гукати, **упросила** козаченька на бандурці грати* (1, с. 41); *урвати* – *Ой урву я, урву ружу та й калину. Чи ружу **урвати**, калину ламати...* (1, с. 180); або, навпаки, позначає початок процесу: *утікати* – *Став дощик накрапати, вона стала **утікати*** (2, с. 318).

Префікс *об-* використано зі значенням охоплення, покриття чимось: *обсипати* – *Ой якби я мужа мала, то я б його шанувала, ой я б його шанувала, сріблом, золотом **обсипала*** (1, с. 201) або зміни чогось, що

пов'язано із завершеністю певної дії: *облізти* – *Бодай тобі, вражий діду, голова облізла* (2, с. 354).

Префікс *од-* має семантику відокремлення, відділення: *одмовити, одсудити* – *Одмовили, одсудили, щоб ми в парі не ходили* (1, с. 459) чи руху в напрямку від чогось: *одхилитися* – *Калиноньку ломлю, ломлю, а ви, віти, одхилітеся* (1, с. 512). Інколи зазначений афікс застосовують як варіант до префікса *від-*, що не характерно сучасній українській літературній мові, однак у фольклорі похідні слова з афіксом *од-* часто використовують: *одвідати* – *Коли б пустили родину одвідати* (1, с. 256).

Мовні одиниці із префіксом *про-* мають семантику «відсторонення, знехтування кимось або чимось»: *проганяти* – *Ой шумлять верби да кінець греблі, а що буря верхи позривала, ей, туди удова, удова молодая та сірії воли проганяла* (1, с. 57); *промінати* – *Чи мені його продати, а чи промінати...* (2, с. 329).

Отже, серед дібраних похідних дієслів префіксальний спосіб творення зафіксовано в 66% мовних одиниць.

2. Прикметникові префіксальні деривати: утворені за допомогою префіксів: *не-*, *пре-*, *без-* та *під-*. Префікс *не-* має семантику заперечення: *невеселий* – *Чом дуб не зелений? Бо туча прибила; козак невеселий, бо лиха година* (1, с. 181); *нещасний* – *Тепер ти кажеш, що зоронька ясна, а потому скажеш, що доля нещасна* (1, с. 216); *небагатий* – *Любить тебе отець, любить тебе мати, тільки тобі доганочки, що ти небагатий* (1, с. 216); *невкритий* – *В тебе клуня некрита, повітки немає, в тебе жупан позичений, бо свиток чорт має* (1, с. 222); *невеличкий* – *Тече річка невеличка, схочу – перескочу* (1, с. 39); *нерозумний* – *Дурна дівчина, нерозумная, що за козаком плаче* (1, с. 359); *несуджений* – *Ой помагай біг да ти, несуджений друже* (2, с. 232); *нездоров* – *Грицю, Грицю, врубай дров! А Гриць щось-то нездоров* (2, с. 355); *незаметений* – *Ой чия ж це хата незаметена* (2, с. 445); *незаплетений* – *Ой чия ж це дівка незаплетена* (2, с. 445).

Афікс *пре-* передає найвищий ступінь ознаки: *прехороший* – *Прийди, милий, **прехороший**, скинь чоботи, прийди босий, щоб собаки не гарчали, а щоб вороги мовчали* (1, с. 93); *превращі* – ***Превращі*** *молодиці та й не приголублять* (1, с. 433); *преневірний* – *Очерет над водою шелухається – **преневірний** на породу женихається* (2, с. 409).

Префікс *без-* вказує на відсутність певної властивості чи якості: *безрідний* – *Везуть бідну дитину у **безрідну** країну* (1, с. 480); *безтолковий* – *Їхав, їхав ярмарковий та заїхав **безтолковий*** (2, с. 432).

Формант *під-* наділяє мовну одиницю підпорядкованістю, надає дещо нижчого статусу або вказує на неповноту: *підстарший* – *Старша сестра коня веде, а **підстарша** зброю несе* (4).

Серед дібраних прикметників 28% дериватів утворено префіксальним способом.

3. Іменникові префіксальні деривати. Серед дібраних похідних іменників 12% мовних одиниць належать до префіксального способу творення. Наявні деривати з префіксами *не-* та *за-*. Афікс *не-* має значення заперечення: *неробітниця* – *Узяли невістку **неробітницю**, потроху жне* (2, с. 71); *неволя* – *Ой у полі, ой у полі стоїть три тополі, ой там сидить три козаки у **неволі*** (1, с. 155); *нелюб* – *Од милого нема людей, од **нелюба** шлються* (1, с. 322). Слова з префіксом *за-* диференційовано за тематичними групами:

- назви, що вказують на емоційний стан людини: *закохання* – *Ой стану я серед хати та стану думати, з великого **закохання** треба ся розстати* (1, с. 245);
- іменники на позначення елементів одягу чи взуття: *закаблучки* – *На городі будяк, полюбив мене дяк, купив мені черевички – **закаблучки** риплять* (2, с. 413).

Отже, аналіз дібраного фактологічного матеріалу засвідчує наявність у текстах українських народних пісень похідних дієслів, прикметників та іменників префіксального способу творення.

2.4. Складні слова у пісенному тексті

Серед дібраних мовних одиниць є похідні слова, що утворені способом словоскладання та основокладання. Такий спосіб творення зафіксовано у 20% похідних іменників та 33% похідних прикметників.

1. Іменники-композиції класифіковано за тематичними групами:

- народні назви рослин: *горицвіт* (дієслово наказового способу + залежний іменник) – *Найрани процвітає жовтенький **горицвіт** та зелений дрібчастий барвінок* (1, с. 32); *тройзілля* (числівник + іменник) – *Так і козак **тройзілля** копає, накопавши на коня сідає* (2, с. 317);
- поважні, шановані назви: *панотець, паніматка* (іменник + іменник) – *Оце ж мені **панотець** купив, щоб хороший молодець полюбив. А панчішки **паніматка** дала, щоб хороша я паняночка була* (1, с. 33);
- назви представників інших країн: *чужоземець* (прикметник + іменник) – *Ой в полі сосна, під сосною корчма, а в тій корчмі два **чужоземці*** (1, с. 101);
- характеристика особи за внутрішніми якостями: *пройдисвіт* (дієслово наказового способу + іменник) – *Така твоя доля: полюбила **пройдисвіта**, під місяцем стоя* (1, с. 254);
- локативні найменування: *сінокіс* (іменник + іменник) – *Ходить смерть-чухна по **сінокосу*** (2, с. 243);
- назви частин обличчя: *прудивус* (дієслово наказового способу + іменник) – *Та поїхав мій миленький до млина, а я собі **прудивуса** привела* (2, с. 351);
- найменування професійної зайнятості людини: *круподерничок* (іменник + віддієслівний іменник) – *Ой мельничко, **круподерничко!** Позич мені ступки обідрати крупки* (2, с. 413); *риболовець* (іменник + віддієслівний іменник) – *Ой ви, **риболовці** та прекрасні на вроду...* (2, с. 97).

2. Прикметникові композиції можна поділити на такі семантичні групи:

- назва характеристики за кольором: *чорнобровий* (прикметник + іменник) – *Ой на вашій та вулиці сміття та полова, а на нашій на вулиці челядь чорноброва* (1, с. 28); *чорноокий* (прикметник + іменник) – *Як ми в трубиці трубили, ми трубили, розтрубили, чорноброву, чорнооку ми дівчину розбудили* (1, с. 103); *білолиций* (прикметник + іменник) – *Да зав'язали молодиці – чорняві, білолиці* (1, с. 194); *сизокрилий* (прикметник + іменник) – *Летів орел сизокрилий та й став воду пити* (1, с. 227); *жовтобрюшечка* (прикметник + іменник) – *Дурна пташечка жовтобрюшечка, що по пруттячку скаче* (1, с. 295); *рябокрилий* (прикметник + іменник) – *Соловейко рябокрилий, скажи правду – де мій милий?* (1, с. 459); *білобокий* (прикметник + іменник) – *А сорока білобока на скрипочку грає* (2, с. 380);
- назва характеристики за внутрішніми чи зовнішніми якостями: *суворочолий* (прикметник + іменник) – *І почувеш грізну борню волі, і вкриється кров'ю битий шлях. Будуть хлопці йти суворочолі в сіруватих, наче ніч, рядах* (4); *кругловидий* (прикметник + іменник) – *Та не люблю я ні Давида, ні Деміда, бо я дівчина хороша, кругловида* (2, с. 358); *кривобокий, косоокий* (прикметник + іменник) – *А попова кривобока, а дякова косоока* (2, с. 407);
- найменування ознаки рослини за формою: *низькостеблій* (прикметник + іменник) – *Капуста моя низькостеблая. Один любить, другий любить, третій сердиться* (2, с. 401).

3. Іменники-юкстапозити можна класифікувати за тематичними групами:

- назви напоїв: *вино-мед* – *Ой їден чужоземець вино-мед кружляє, а другий чужоземець дівку підмовляє* (1, с. 101); *мед-пиво* – *Прошу, серце, дивитися, меду-пива напитися* (1, с. 288);
- назви рослин, дерев: *вишенька-черешенька* – *Ой вишенька-черешенька, верба кучерява; дівчинонька козаченька та й причарувала* (1, с. 108); *рута-м'ята* – *Посіяла руту-м'яту над водою, та й виросла рута-м'ята з*

- лободою (1, с. 130); *калина-малина* – **Калино-малино**, чого в лузі стоїш, чом не процвітаєш (1, с. 487); *цар-зілля* – Ой хто мені **цар-зілля** доставе, той зі мною на рушничку стане (1, с. 276); *ромен-зілля* – **Ромен-зілля, ромен-зілля** по дорозі розстилається; *десь мій милий чорнобривий* через людей *поклоняється* (1, с. 283);
- найменування тварин чи птахів: *сокіл-стріла* – **Соколом-стрілою** злетів би туди, де моя миленька черпає води (1, с. 180); *утята-лебедята* – **Що утята-лебедята** летять до криниці, прилетіли до криниці, не пили водиці (1, с. 212);
 - мовні одиниці на позначення суб'єктивного ставлення мовців до описуваного: *слава-поговір* – Як ми любилися, як ми кохалися, **слави-поговору** понабиралися (1, с. 187);
 - назви музичних інструментів: *скрипка-бас* – На вулиці **скрипка-бас**, *пусти ж, мамо, хоч на час* (1, с. 204);
 - найменування абстрактних понять: *щастя-доля* – *Пусту ж мене, моя мати, в ліски по горішки, чи не найду* **щастя-долі** я собі хоч трішки (1, с. 207);
 - локативні назви: *берег-луг* – Ой ішла не **берегом-лугом**, зустрілася не з судженим – *другом* (1, с. 297); *ліс-бор* – Ой піду я **лісом-бором**, стану собі під явором (1, с. 309); *гори-яри* – **Горами-ярами** туман налягає, *поміж тими туманами сив голуб літає* (1, с. 365);
 - матеріальні речі, об'єкти: *срібло-золото* – *Нема* **срібла-злата!** *Тільки стоїть нескреба, що мені не треба* (1, с. 325);
 - вказівка на часові проміжки: *день-година* – *Аби я плакала та що* **день-година**, *кого я любила, того тутка нема* (1, с. 399); *час-пора* – Ой **час-пора**, *мати, мене оженити: прийде нічка темна, ні з ким говорити* (2, с. 337);
 - назви народних страв: *хліб-сіль* – *Хоч я, брате, убогая, коли не гордая,* **хліба-солі** *розгорюю* (2, с. 223);

- найменування, що поєднують декілька понять в одне: *отець-ненька* – *Пішов би я до отця, до неньки – **отець-ненька** померли* (2, с. 254).

4. Прикметники-юкстапозити диференційовано за такими тематичними групами (прикметник + прикметник):

- назва характеристики за розміром: *малий-невеличкий* – «*Ти, Іванку Пилипович, коли тобі жаль, жаль, купи черевички **мали-невеличкі**, кострові чулочки, золоті стрілочки й об нозі!*» (1, с. 56);
- найменування якостей зовнішності: *чорнобривий-пишний* – *Ой ти, дівчино, **чорнобрива-пишна**, чом ти до мене звечора не вийшла* (1, с. 162); *стидкий-бридкий* – *Ой на тобі, **стидка-бридка**, на стан полотенця* (1, с. 261);
- назви, що описують емоційний стан: *смутен-невесел* – *Ой летів селезень **смутен-невесел** ще й нерадостен* (1, с. 354).

Отже, юкстапозити та композити є продуктивними засобами деривації. Вони активно збагачують словниковий склад, надають можливість передавати складні значення простими, лаконічними формами.

2.5. Безафіксні іменники

Серед зафіксованих мовних одиниць окреме місце посідають безафіксні іменники. Таким способом утворено 16% дібраних похідних іменників. Мовні одиниці класифіковано за такими тематичними групами:

- назви фрагментів одягу, орнаментів, що зображені на ньому: *виліт* (від «вилітати») – *Сам молодий, жупан куций, на йому **вильоти**, всі сусіди йдуть вприсюди, додають йому охоти* (1, с. 24); *підкови* (від «підковувати») – *В гайдамаки, в гайдамаки, в гайдамаки холоші широкі, а в дівчини **підкови** високі* (1, с. 54);
- назва частини певної споруди, побудови чи об'єкта: *перелаз* (від «перелазити») – *Перелаз, перелаз від сусіди до нас, сусідський легіню, чом не йдеш до нас* (1, с. 133); або *Ой ішов я з вечорниць через **перелази**,*

як попарить мужик ціпом щось зо штири рази (1, с. 29); ув'язь (від «ув'язувати») – Ціпильна кислицева, а ув'язь залізна, як попарить мужик ціпом, аж шкура облізла (1, с. 29);

- найменування сукупності рослин: розсада (від «розсаджувати») – *І розсада моя прийнялася була, дівчина з козаком пізналася була* (1, с. 137);
- локативні назви: перехід (від «переходити») – **Переходом** в чистім полі зацвіли волошки, полюбив тебе, дівчино, що рум'яна трошки (1, с. 184);
- абстрактні іменники на позначення психологічного стану: відрада (від «відрадити») – *З великою худобою животу надсада – з хорошою дружиною серденьку відрада* (від «відрадити») (1, с. 370).

Отже, аналіз фактологічного матеріалу показав, що в українських народних піснях наявні похідні іменники, утворені безафіксним способом творення.

2.6. Субстантивовані деривати

Серед дібраних мовних одиниць наявні похідні слова, утворені за допомогою субстантивації. Здебільшого це перехід з прикметника в іменник. Усі слова можна диференціювати за такими тематичними групами:

- назва за якостями зовнішності чи характеру: милесенька – *Моя милесенька, голубка сивесенька, усю нічку буркотала, мені спать не давала* (1, с. 23); чорнобривий – *Ой мати моя, що мені робити? Що не хоче чорнобривий до мене ходити* (1, с. 122); любий-милий – *Вари, мати, вечеряти, а я ляжу спати; а хто мені любий-милий, най іде до хати* (1, с. 148); погана, лукава – *Ой не люби миленького, погана, лукава* (1, с. 269); невірний – *Тим я листу не пускаю, бо лютую зиму маю, тим я сльози розливаю – бо невірного маю* (1, с. 283); негідна, лиха – *Чи собі, чи мені, чи нашій дитині? Гей! А тій негідній, лихій! Гей!* (1, с. 294); гарная – *Полюблю я гарную, хочу ожениться* (1, с. 384); ясний, прекрасний – *Ой мій ясний, прекрасний! Ох і люлі* (1, с. 468); ясна – *Тепер же ти скажеш,*

- ясна*, скажеш: доленька нещасна (1, с. 515); розумна – Узяв би багату – не схоче робити, узяв би **розумну** – буде замишляти, узяв би дурную – горе ж мені буде (2, с. 276); кучерявий – Ішли кози понад лази, а вівці луками, не пий же ти, **кучерявий**, разом із дівками (2, с. 462); шолудивий – Одчепися, **шолудивий**, нехай сяде чорнобривий (2, с. 409);
- назви, що вказують на емоційний стан особистості або ставлення мовця до суб'єкта: щасливий – Під вільхою зеленою **щасливий** стояв з дівчиною (1, с. 450); нелюбий – Пливи, косо, уплинь за водою, щоб наложив **нелюбий** головою (1, с. 481);
 - найменування за кольорами: чорная – Ой ти, **чорная**, маленькая, скажи: де моя миленькая (1, с. 213); мурая – Ой на тобі, **мурая**, ой ще на рукава (1, с. 268); руда – Ой я **руду** перебуду, чистої нап'юся (1, с. 269); вороний – Козаченька **вороний** носить, а матуся свого сина просить (1, с. 309); рудий, руда – І я **рудий руду** взяв, бо си руду сподобав (2, с. 341); чорнявий, білявий – То **чорняві** стоять, то **біляві**, на кого глянь – то всі браві (2, с. 329); золотий – Візьми, синку, **золотого**, купи собі коня вороного (2, с. 338);
 - назви ознаки за родинною приналежністю: рідненький – Глянь, **рідненький**, які очі – од сонця ясніші (1, с. 376); чужі – А в полі корчемки нові, а у тих корчемках п'ють **чужі** (1, с. 486);
 - найменування вікових характеристик: молода – Ой там на горі, там малюють малярі. Змалювали черевички для **молодої** за чотири таляри (1, с. 207); молодий – Мила ж моя, мила, що ти наробила, що ти мені, **молодому**, неславу зробила (1, с. 250);
 - назви ознаки за матеріальними статками: убогонька – Що ти **убогонька**: буде мені зла ругонька від мого батенька (1, с. 210); убога – Висватайте **убогу**, бо **убога** сміється, нехай тій **убогій** легесенько здихнеться (1, с. 215); багатий – Ой ти, **багатий**, я ж тебе давно знаю! Не сватай мене, бо я корів маю (1, с. 214);

- найменування фізичних характеристик: *невиспана* – *Кричить, плаче, невиспана*: «Ох, підіть ви всі геть з хати, бо я хочу, бідна, спати» (1, с. 220); *здорова* – *Иди, іди, милая, здорова*, я тобі не скажу ні слова: *єсть у мене кінь вороний* – я поїду сам до вдови (1, с. 263); *маленький* – *Люлі, люлі ти, маленький*: наб'ють мені за тебе спинку (1, с. 484); *губатая* – *Багатая губатая*, та ще й, к тому, пишна; *убогая хорошая*, як у саду вишня (1, с. 221).

Серед дібраних мовних одиниць є інші частини мови, що переходять в іменник, зокрема:

- займенник: *інша* – *Ой ішов я улицею, гукнув, підійшов я під дверечки, стукнув*. «Ой не стукай, милий, не стукай, кажу тобі, що **іншої** шукай» (1, с. 45);
- дієприкметник: *суджений* – *Ой ішла не лугом, зустрілася не з **судженим*** (1, с. 297);
- числівник: *п'ятий* – *Хотіла мене мати за **п'ятого** оддати, аж той **п'ятий** стидкий, кривоп'ятий* (2, с. 277); *десятий* – *Хотіла мене мати за **десятого** оддати, аж той **десятий** хороший, багатий* (2, с. 278); *другий* – *Хотіла мене мати та за **другого** оддати, аж той **другий** малий, недолугий...* (2, с. 277).

Отже, серед дібраних похідних іменників 17% мовних одиниць утворені способом субстантивації. Такий спосіб творення забезпечує більш лаконічне та точне вираження значень, дозволяючи уникати надмірних описів. У текстах українських народних пісень субстантивовані слова використовують для створення певного стилістичного ефекту.

Висновки до другого розділу

Мовні одиниці, дібрані з текстів українських народних пісень, є цінним фактологічним матеріалом для здійснення морфемного та словотвірного видів аналізу. Серед проаналізованих дериватів є такі, що утворилися: суфіксальним способом творення (27% мовних одиниць); префіксальним (24% похідних слів); шляхом словоскладання та основоскладання (17% мовних одиниць: іменники та прикметники); у процесі субстантивації утворено 15% похідних слів; конфіксальним способом – 10% іменників, дієслів та прислівників; нульовою суфіксацією – 7% похідних слів.

Аналіз фактологічного матеріалу показав, що в народних піснях часто використовують іменники, утворені за допомогою демінутивних (*дубки, гуслоньки, подвір'ячко*) чи аугментативних (*коренище, свекрушище*) суфіксів, які надають дериватам додаткового значенневого відтінку. Такі слова нерідко мають символічне або метафоричне значення, відображають національні уявлення та емоції. Крім того, іменники мають префіксальний спосіб творення (*закохання, неволя*); слово- та основоскладання (*вишенька-черешенька, горицвіт*); конфіксальний (*заушниці, заручини*), безафіксний (*перелаз, перехід*) способи творення чи сформовані шляхом субстантивації.

Дібрані прикметники утворені суфіксальним (*молоденький, гарнесенький*), префіксальним (*невеселий, преневірний*) способами та слово- й основоскладанням (*стидкий-бридкий, сизокрилий*). За тематикою такі мовні одиниці відображають моральні якості людей або явищ, підкреслюючи їхні особливості, вказують на властивості та характеристику істот чи неістот, позначають оцінку суб'єктів та об'єктів.

Серед дібраних дієслів зафіксовано префіксальний (*переночувати, розцебетати*), суфіксальний (*сміятоньки*) та конфіксальний (*прикипати, вибивати*) способи творення. За тематикою дієслова називають дії та стани, які є важливими для сюжетів пісень, несуть емоційне навантаження або відтворюють внутрішні переживання мовця та його ставлення до світу.

Дібрані прислівники утворено суфіксальним (*веселенько, докупоньки*) та конфіксальним (*попідтинню*) способами творення. Прислівникові деривати в текстах народних пісень мають описову функцію, деталізують дії чи стани.

Отже, словотвірна структура та семантика різних частин мови в українських народних піснях відрізняється багатством і розмаїттям. Завдяки використанню похідних слів різних способів деривації пісні набувають емоційності, передають складний спектр почуттів, образів та символів.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ Й УДОСКОНАЛЕННЯ УМІНЬ ТА НАВИЧОК МОРФЕМНОГО І СЛОВОТВІРНОГО АНАЛІЗУ УЧНІВ 10 КЛАСУ

Формування й удосконалення умінь та навичок морфемного і словотвірного аналізу є важливим елементом навчання української мови в старших класах загальноосвітніх шкіл. Вивчення будови слова, його морфемного складу та словотворчих процесів сприяє не лише розвитку лінгвістичних компетенцій учнів, але й розширенню їхнього словникового запасу, поглибленню розуміння мови як системи, а також формуванню мовленнєвої культури.

Особливої уваги заслуговує методика узагальнення морфемного та словотвірного аналізу в 10 класі, коли учні вже мають певні базові знання, але потребують їх систематизації та розширення. У цей період важливо забезпечити школярів повторенням теоретичного матеріалу та сприяти розвитку їхніх практичних навичок аналізу, що має безпосередній вплив на успішність підготовки до національного мультипредметного тесту.

Оскільки сучасна освіта перебуває в умовах реформування, ґрунтовною ідеєю постає можливість застосування отриманих знань на практиці, а також розвиток критичного мислення. Тому методика удосконалення вивченого з теми «Будова слова. Словотвір» повинна ґрунтуватися на основі комплексного підходу. З цією метою на сьогоднішньому етапі розвитку лінгводидактичної думки вагома роль приділяється розробці методичних посібників, які б вміщували комплекс вправ для системного вивчення та узагальнення знань зі словотвору й морфеміки.

3.1. Аналіз шкільних програм і підручників з української мови

Навчальні шкільні програми для старшої школи поділяють на два рівні: стандартний та профільний. Рівень стандарту, яким послуговуються у загальноосвітніх школах, укладений такими авторами: Н. Голуб, О. Котусенко, О. Горошкіна, В. Новосьолова, Ю. Романенко, Т. Кодесюк, О. Король, О. Тарасенко, Н. Сергєєва [23]. Сучасна шкільна програма базується на основі розвитку ключових компетентностей та містить чотири змістові лінії. Особливість вивчення української мови в старшій школі полягає в тому, що в основу покладено розгляд норм: лексичної, орфоепічної, орфографічної, морфологічної, синтаксичної, пунктуаційної та стилістичної. Поняття «словотвірна або морфемна норма» в програмі рівня стандарту з української мови для старшої школи не зазначено. Однак цілком доречним є систематичне повторення матеріалу в 10-11 класах. Оскільки, по-перше, завдання, що вимагають знань зі словотвору, наявні в національних тестах, по-друге, розуміння словотвірних процесів допомагає в запам'ятовуванні правил з орфографії та морфології, по-третє, формування твірних гнізд сприяє розширенню словникового запасу і слугує розвитку мислення здобувачів освіти.

Основні теоретичні знання зі словотвору закладають у початкових і середніх класах. У цей час учні ознайомлюються з поняттями «основа слова», «корінь», «префікс», «суфікс», «закінчення», навчаються знаходити спільнокореневі слова, засвоюють правила написання певних афіксів, навчаються розрізняти змінювані та незмінювані слова, розглядають основні способи словотворення, опановують морфемний та словотвірний види аналізу. Згідно з навчальною програмою для старшої школи рівня стандарту від 2017 року [23] в 10 класі не передбачено окремих тем для вивчення, повторення чи поглиблення знань зі словотвору чи морфемного розбору слів. Натомість під час опанування орфографічної норми окреслено роботу над темами: «Правопис префіксів», «Правопис суфіксів», «Написання складних

слів разом, окремо, з дефісом», що дозволяє поглибити та систематизувати знання.

Одним із головних завдань вивчення української мови у школі є формування мовної та мовленнєвої компетентностей. Хоч опанування знань із дериватології та морфеміки насамперед спрямовані на розвиток мовної компетенції, це не заважає удосконалювати мовленнєвий аспект, адже вправи та завдання повинні забезпечувати всебічний розвиток, сприяти поліпшенню логічного, аналітичного, критичного та творчого мислення. Серед переліку рекомендованих робіт під час засвоєння орфографічної норми, передбачених навчальною програмою для 10 класу, є багато таких, що вимагають креативного переосмислення. Здобувачі освіти мають моделювати «карти пам'яті», писати есе на теми різного характеру, зокрема пов'язані зі світом культури та української ментальності, подавати письмові та усні обґрунтування, обговорювати дискусійні аспекти, коментувати подані положення та продукувати власні проєкти. Крім того, школярі повинні вміти здійснювати рефлексію, помічати свої помилки та аргументовано коригувати їх.

Позитивним аспектом новітньої програми є те, що вона передбачає інтерактивний та творчий підхід до викладання, оскільки вчитель може варіювати кількість годин на вивчення тієї чи тієї теми, методи й технології навчання, форми оцінювання, самостійно обирати підручники та необхідні посібники. За новими вимогами необхідно застосовувати інноваційні прийоми викладання, упроваджувати інтерактивну діяльність, заохочувати здобувачів освіти до виконання проєктних завдань та вправ завдяки використанню сучасних технологій.

Для повторення правил зі словотвору та морфеміки доречно не обмежуватися темами, зазначеними у програмі під час вивчення орфографічної норми, оскільки глибинне усвідомлення та опанування необхідних знань потребує постійного повторення. Цілком закономірним є використання вправ з елементами словотвірного та морфемного видів аналізу

на заняттях під час систематизації знань з лексичної, орфоепічної, орфографічної та морфологічної норм, які розглядають у 10 класі. Деякі завдання могли б містити складники інтегрованого уроку, оскільки комплексний підхід до навчання є актуальним у сучасній освіті, тому доцільно використати матеріал, який задовольнив би міжпредметні зв'язки. Українські народні пісні можуть бути вдалим зразком для створення вправ. Хоч навчальна програма з літератури не передбачає вивчення фольклору в 10 класі, однак «корифеї українського слова» часто послуговувалися народними піснями, закарбовуючи культурне надбання нашого етносу у власних творах. Через те під час обговорення літературних текстів доречно проводити не лише стилістичний, але й мовний аналіз фольклорних джерел, до яких апелював автор.

Підручники з української мови для 10 класу диференціюють на два рівні. Серед авторів, які створили навчальні книжки: О. Авраменко, Н. Голуб та В. Новосьолова, О. Глазова, О. Заболотний та В. Заболотний, Н. Тушніцка та М. Пилип, С. Шевчук, І. Ющук. Зазначені підручники складені за новою програмою та передбачають застосування новітніх технологій у викладанні.

Аналіз та порівняння навчальних книг дозволяє стверджувати, що кожна з них містить теми, що спрямовані на систематизацію знань із правопису префіксів та суфіксів у межах опанування орфографічної норми, проте подання теоретичного матеріалу та види завдань мають певні відмінності.

У підручнику О. Авраменка (2018 р.) передбачено роботу над тестовими завданнями, які готують учнів до національних іспитів. Окрім того, автор уводить вправи «на уважність», пропонуючи знайти помилки в рекламних оголошеннях (вправа 1, параграфи 35-36). Такий тип завдань стимулює учнів до діяльності, адже здобувачі освіти відчувають потребу використання отриманих знань на практиці. У підручнику є завдання, спрямовані на розвиток критичного та асоціативного мислення. Наприклад, до вправи 6 (параграфи 35-36 «Правопис префіксів і суфіксів»)

запропоновано декілька ілюстрацій, одна з них – кольорова, а інша – чорно-біла. Учні мають поміркувати, у чому полягає така відмінність кольорів, та написати обґрунтування на одну-дві сторінки, використовуючи слова з префіксами та суфіксами [1, с. 112]. Також є завдання, що вимагають застосування сучасних технологій, зокрема Інтернет-ресурсів та платформи «YouTube». Наприклад, у вправі 7 (параграфи 35-36) запропоновано переглянути експрес-урок «Яблучний чи яблуневий?» та переказати його [1, с. 112].

Підручник Н. Голуб (2018 р.) містить вправи на розвиток мовленнєвої компетенції та аналітичного мислення. Наприклад, у завданні 392 (параграф 37 «Правопис префіксів і суфіксів») учні мають описати колаж із фотографій та висловити думки у формі діалогу, використовуючи похідні слова з різними афіксами [24, с. 111]. Деякі завдання допомагають розвивати творчі здібності. До прикладу, виконуючи вправу 404 (параграф 37) учні повинні написати есе на тему «Ця книжка сповнена (добра, тепла, любові, мудрості...))» та розібрати за будовою декілька слів на вибір. Слід звернути увагу, що авторка вводить завдання з елементами інтегрованого навчання. У вправі 403 (параграф 37) методист пропонує виписати з роману Л. Костенко «Маруся Чурай» речення, у яких є слова з префіксами та суфіксами [24, с. 113].

У підручнику О. Глазової (2018 р.) є завдання для колективного опрацювання, що допомагають систематизувати отримані знання та розвивають навичку роботи в групі (вправа 266, параграф 31 «Правопис суфіксів»). Окремі вправи дискусивного характеру, що активізують мислення школярів. Деякі завдання візуалізовано як блог-публікації. Наприклад, у вправі 260 (параграф 30 «Правопис префіксів») учням пропонують погодитись або спростувати твердження коментатора, який висловлює думку щодо доречності існування схожих префіксів в українській мові, таких як *пре-* і *при-* [22, с. 133]. Матеріал підручника сприяє розширенню світогляду школярів та вимагає творчого підходу до вирішення проблем. У темі

«Правопис префіксів» вправа 262 містить перелік фразеологізмів. Завдання полягає в тому, щоб розтлумачити та з'ясувати етимологію фразем, зробити морфемний розбір окремих слів і «скласти допис до шкільного веб-сайту про збагачення мови фразеологізмами», використовуючи мовні одиниці з переліченими префіксами [22, с. 133]. Окремі вправи підручника спрямовані на повторення стилістики. Наприклад, спершу учням пропонують прочитати текст, визначити його тему, з'ясувати стиль, а потім виписати мовні одиниці зі специфічними афіксами, пояснити семантику цих слів і вказати на їхнє стилістичне навантаження в тексті (вправа 263, параграф 31). Для повторення написання суфіксів авторка використовує похідні слова, дібрані з народних прислів'їв, приказок та казок. Очевидно, це має велику цінність, оскільки усна народна творчість сприяє вихованню національної ідентичності [22, с. 134].

Підручник О. Заболотного та В. Заболотного (2018 р.) оформлений за допомогою рубрик, які мають певну навчальну, розвивальну чи виховну мету: «Пригадаймо», «Коло думок», «Безпека», «Ситуація», «Поспілкуйтеся» тощо. Частина завдань потребує використання сучасних технологій. Наприклад, у вправі 264 (параграф 30 «Правопис суфіксів і префіксів») пропонують прочитати повідомлення із застосунку «Вайбер», у яких співрозмовники припустилися помилок. Школярі повинні скористатися власними технічними засобами та надіслати по черзі одне одному виправлені варіанти реплік, після чого виписати слова з помилками та проаналізувати їхній морфемний склад і пояснити орфографію. Оскільки сучасний світ відрізняється глобальною цифровізацією, таке завдання заохочує школярів до навчальної діяльності [32, с. 116].

Н. Тушніцка (підручник 2018 р.) зосереджує увагу здебільшого на завданнях практичного характеру, наприклад: вставити пропущені літери в слова (вправи 158, 159, параграф 15), пояснити правопис префіксів чи суфіксів (вправа 163), знайти та виправити помилки тощо. Підручник містить компаративістський аспект (вправа 155, параграф 15): лінгвіст подає

українські мовні одиниці з польськими відповідниками, що дозволяє учням простежити подібні чи відмінні риси в будові слів споріднених мов [71, с. 79].

У підручнику С. Шевчук (2018 р.) теоретичний матеріал подано за допомогою візуалізації: у вигляді ментальних карт, таблиць та схем, що спрощує повторення та засвоєння правил. Практичний блок містить різноманітні завдання, які поєднують систематизацію знань зі словотвору, морфології, орфографії і стилістики. Наприклад, в одному із завдань (вправа 133, параграф 18 «Правопис суфіксів») учні повинні дібрати антоніми й синоніми до запропонованих мовних одиниць та виокремити префікси в дібраних похідних словах [76, с. 95]. Кілька вправ (139, 140, параграф 18) спрямовані на повторення словотвірних процесів, тому містять такі завдання, як-от: утворити нові слова за допомогою зазначених суфіксів або префіксів та пояснити семантику словотворчих афіксів. До прикладу, від слова *доня* за допомогою суфікса *-ечк-* учні утворюють нову мовну одиницю *донечка*, пояснюючи, що афікс додає до основного значення слова відтінку зменшеності й пестливості [76, с. 96].

Підручник І. Ющука (2018 р.) відрізняється ілюстративним наповненням автентичного характеру, що впливає на загальне сприйняття матеріалу. Для аналізу мовних одиниць подають фрагменти текстів із фольклору або з творів відомих українських письменників. Наприклад, у вправі 185 (параграф 38 «Правопис префіксів») запропоновано прочитати уривок із твору М. Старицького, знайти в ньому слова з префіксами та пояснити їхній правопис [78, с. 136].

Отже, аналіз програм та підручників з української мови для 10 класу рівня стандарту дозволяє стверджувати, що завдання для систематизації знань зі словотвору та морфеміки є в параграфах, які спрямовані на повторення правопису префіксів та суфіксів. З метою узагальнення знань цілком доречно виконувати морфемний та словотвірний види аналізу під час

систематизації вивченого з інших тем, оскільки повторення сприяє запам'ятовуванню матеріалу та відпрацюванню навичок.

3.2. Методичні рекомендації до процесу здійснення морфемного та словотвірного аналізу слів

Невід'ємним елементом опанування та повторення теоретичного матеріалу є виконання вправ. Як зазначає І. Кучеренко, «вправа передбачає трансформацію знань учнями в навички й уміння», сприяє усвідомленню теорії, заохочує до активізації творчого мислення [45, с. 28].

Існують різні класифікації завдань та вправ. На думку В. Мельничайко, основним критерієм для диференціації є ступінь репродуктивності завдання, що визначає, із якою мірою самостійності здобувач освіти може вирішити запропоновану проблему [49, с. 103]. Якщо учні вільно орієнтуються в теоретичному матеріалі, виконання продуктивних завдань не викликатиме для них складнощів. Натомість М. Пентилюк подає ширшу класифікацію, що залежить від різних критеріїв:

- за ступенем підготовки (підготовчі, вступні, тренувальні, творчі);
- за кількістю учасників у їх виконанні (колективні чи індивідуальні);
- за ступенем продуктивності (репродуктивні та продуктивні);
- за видом формування навичок (мовні, мовленнєві, комунікативні);
- за методикою проведення тощо [57].

Варіативність у диференціації вправ та багатоманітність завдань слугує урізноманітненню освітнього процесу. Особливої уваги заслуговують творчі вправи. Досить слушною є думка О. Русакової, яка зазначає, що творчі завдання надають можливості учням знаходити нестандартні, оригінальні підходи вирішення запропонованих проблем, мотивують до пошуку відповідей, стимулюють до аналізу та синтезу [66, с. 201]. Відповідно, головне завдання вправ – удосконалювати навички та уміння, сприяти

використанню засвоєних правил на практиці, розвивати різні типи мислення та заохочувати до навчально-пошукової діяльності.

Морфемний та словотвірний види аналізу є важливими елементами вивчення української мови, адже вони дозволяють школярам глибше зрозуміти походження слів, особливості структури, закономірності словотвору. Про значущість морфем у системі мови писали О. Земська, М. Панов, В. Русанівський, за словами яких морфеми є одним із основних будівельних матеріалів, «атомами семантичного поля» [68, с. 172], тому вміння розрізняти їхнє значення, розуміти, які з них мають словотвірну функцію, а які формотворчу – обов'язкові знання для кожного носія мови.

Особливо ефективним є опрацювання морфемного та словотвірного аналізу на прикладі дериватів з усної народної творчості, зокрема пісень. Така практика дозволяє засвоїти теоретичний матеріал і сприяє вихованню національної свідомості здобувачів освіти. Окрім того, слова з народних пісень розкривають багатство мови, демонструють різноманітні способи деривації, що робить їх ідеальним матеріалом для вивчення у шкільному курсі української мови.

Під час систематизації знань із лексичної норми та лексикографії задля повторення особливостей будови слова доцільно долучати у вправи елементи словотвірного та морфемного видів аналізу.

Вправа 1. Розгляньте ребус (див. *Рис. 3.1.*). Що означає слово, яке зашифроване в ньому? Які синоніми ви знаєте до цієї мовної одиниці? Запишіть її та декілька синонімів у зошит, виділіть морфеми, з'ясуйте спосіб творення кожного слова.

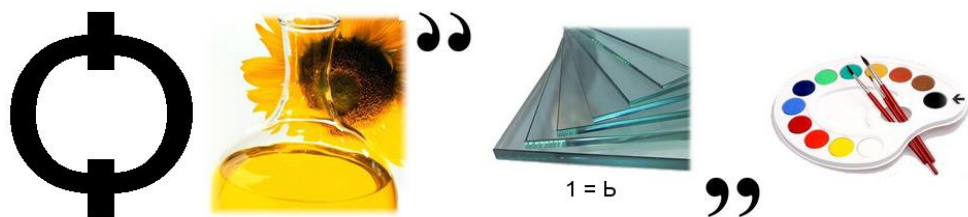

Рис. 3.1. Ребус

Ключ: фольклорний (спосіб творення – суфіксальний). Синоніми: народнопоетичний, уснопоетичний; спосіб творення – основоскладання).

Вправа 2. Розгляньте схему (див. Рис. 3.2.). Що ви знаєте про нейтральну та стилістично забарвлену лексику? Прочитайте речення з українських народних пісень. До якої частини мови належать виділені слова? Випишіть їх у початковій формі, розподіливши в таблицю із двома колонками: 1) нейтральна лексика, 2) стилістично забарвлена лексика. Які афікси надають зазначеним словам стилістичного забарвлення? Зробіть висновок щодо вживання стилістично забарвлених мовних одиниць у текстах усних народних пісень.

Стилістичні можливості лексики

Рис. 3.2. Схема «Стилістичні можливості лексики»

1. Ой ти, козаче, ти, хрещатий **барвіночку**, хто ж тобі постеле у дорозі **постілочку**. 2. Шумлять **верби**, да шумлять **бересточки**, до болять ручки, болять животочки. 3. Ой-бо ти ж старий, а я молодая, та й буде ж з тобою у нас **незлагодонька**. 4. То ж ходила, побродила **журавочка** з дітьми. 5. Вари, вари, **свекрушище**, **вареники** з сиром. 6. А під **горою** сад, чисто метений, зеленою **рутонькою** густо плетений. 7. Під явором **козак** молоденький, та все стиха у гуслоньки грає (з усної народної творчості).

Ключ: нейтральна лексика (міжстильова) містить лексеми, які можуть вживатися в різних стилях мови; стилістично забарвлена застосовується лише

в окремих стилях. Крім того, стилістично забарвлені слова можуть належати до високого або низького стилю.

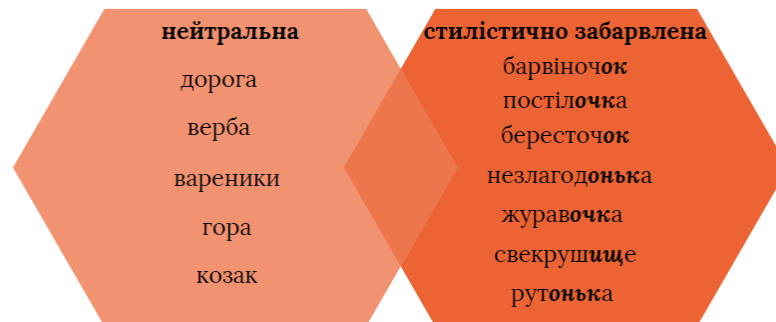

Рис. 3.3. Схема «Нейтральна та стилістично забарвлена лексика»

Отже, в усних народних піснях наявні стилістично марковані лексеми. Певні суфікси надають словам зменшено-пестливого або згрубілого значення.

Вправа 3. Розгляньте схему (див. Рис. 3.4.). Які категорії слів належать до однозначних? Які до багатозначних? Прочитайте речення з українських народних пісень. Диференціюйте виділені слова на дві групи: 1) однозначні, 2) багатозначні лексеми. Зробіть морфемний розбір.

Рис. 3.4. Схема «Класифікація лексем за кількістю значень»

1. «Ти, дівчино красна, де ти воли пасла?» «Під **дубками** з парубками, де травиця росла». 2. **Голосочок** у лісочок, тиха мова різно, не лай мене, моя ненько, що ходжу пізно. 3. Я ж думала, що сонечко сходить, аж то милий по риночку ходить, за поводи **кониченька** водить, а в рученьках **соколонька** носить. 4. Зайду я на **горку** да гляну на зорку: да де зіронька сяє, то там милий гуляє. 5. Ой ви, **риболовці** та прекрасні на вроду... 6. Не пускай їх на **досвітки**, нехай дома сплять. Брешіть, брешіть, сусідоньки, собі на **безголов'я**, а я буду їсти, пити, дай, боже, здоров'я (з текстів українських народних пісень).

Методична рекомендація: мета вправи – удосконалити знання з лексикології та повторити особливості морфемної будови слів.

Вправа 4. Надайте тлумачення запропонованим словам. Поясніть спосіб словотворення кожної мовної одиниці. До виділених слів доберіть якомога більше синонімів та антонімів.

Половниченька (від «полова»), гуслоньки, ув'язь, відрада, припічок, присівок, заушниця, випровадити, попідтинню, роздолля.

Методична рекомендація: запропоновану вправу можна розглядати при узагальненні знань із лексикографії, коли учні закріплюють навички роботи зі словниками. Окрім того, завдання призначене для повторення термінів «синонім» та «антонім».

Вправа 5. Учень записував аудіоподкаст про усну народну творчість. Він використав рядки з деяких українських народних пісень, але диктофон зламався, і частини слів зникли. Допоможіть відтворити рядки за контекстом. Проаналізуйте, які афікси загубилися?

1. На колодці сиділа, собі хлопців манила: «Хлопці, хлопці, до мене, чорні **брів....и** в мене». 2. Ой піду я, молодая, понад **гір....ами** та розпуцу чорні кудрі понад брівоньками.. 3. Прихилюся до **лип....и**: мені лип....а та не матінка. 4. «Добри вечір, дівчино, куди йдеш? Скажи мені **правд....у**: де живеш?» «Ой там моя хатонька край води з високого дерева – лободи!» 5. Не проти дня, проти **ніч.и** підмовляє козак прічки молодую дівчиноньку. 6. Прилетіло **гал..я**, крилечками ковиля. 7. Ані мі не вечір, ані мі не рано, на моїм сердечку **весел....і** мало (з усної народної творчості).

Методична рекомендація: вправу можна застосовувати під час вивчення теми про контекст. Завдання вказує на значення контексту для розуміння окремих слів, що містять певні словотворчі засоби.

Вправа 6. Попрацюйте в групах. Уявіть, що ви редакторська плеяда з укладання нових словників. Перша група займається створенням словника композитів, а друга – юкстапозитів. Випишіть необхідні мовні одиниці із запропонованих речень та надайте їм стисле тлумачення.

1. Найрани процвітає жовтенький **горицвіт** та зелений дрібчастий барвінок. 2. **Соколом-стрілою** злетів би туди, де моя миленька черпає води. 3. «Ти, Іванку Пилипович, коли тобі жаль, жаль, купи черевички **малі-невеличкі**, кострові чулочки, золоті стрілочки й об нозі!» 4. Ой мельничко, **круподерничко!** Позич мені ступки обідрати крупки. 5. Дурна пташечка **жовтобрюшечка**, що по пруттячку скаче. 6. Оце ж мені **панотець** покупив, щоб хороший молодець полюбив, а панчішки **паніматка** дала, щоб хороша я паняночка була. 7. Та поїхав мій миленький до млина, а я собі **прудивуса** привела. 8. Як ми любилися, як ми кохалися, **слави-поговору** понабиралися. 9. На вулиці **скрипка-бас**, пусти ж, мамо, хоч на час. 10. Нема **срібла-злата!** Тільки стоїть нескреба, що мені не треба. 11. І почувеш грізну борню волі, і вкриється кров'ю битий шлях; будуть хлопці йти **суворочолі** в сіруватих, наче ніч, рядах (із текстів українських народних пісень).

Методична вказівка: перед виконанням запропонованої вправи вчитель з учнями обговорюють значення термінів «юкстапозит» та «композит», пригадують способи словотворення: словоскладання та основокладання. Завдання можна використовувати під час систематизації знань із лексикографії, коли здобувачі освіти удосконалюють навички роботи зі словниками.

Вправа 7. Перейдіть за QR-кодом (див. *Рис. 3.5.*). Перед вами 2 рядки. У першому подали тлумачення мовних одиниць зі словника, у другому – частини слів, які відповідають цим тлумаченням. Допишіть необхідні афікси, щоб утворилися повні слова та поєднайте їх із відповідними тлумаченнями. Проаналізуйте спосіб творення мовних одиниць.

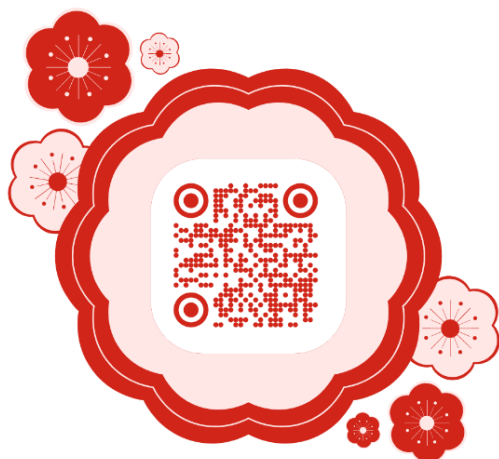

Рис. 3.5. QR-код до вправи 7

Методична вказівка: запропоноване завдання викликає інтерес у школярів, адже має інтерактивне підґрунтя. Під час виконання вправи учні пригадують морфеми та способи творення похідних слів.

 The image shows a digital interface for a matching exercise. At the top, a dark blue banner contains the title "Поєднайте слова із тлумаченнями" (Match words with definitions) and a hand icon pointing right. Below the banner are five columns, each with a letter in a black box and a definition in a light yellow box:

- А**: Якого хто-небудь не кохає; до кого відчують неприязнь, неприхильність; який викликає незадоволення; неприємний.
- Б**: Під тинами; на вулиці; без притулку.
- В**: Гукати не дуже голосно або час від часу.
- Г**: Обряд, за яким дівчина і хлопець, що мають намір одружитися, оголошуються нареченою і нареченим.
- Д**: Властивість і стан за значенням "веселий".

 Below these definitions are five colored boxes representing word stems:

-ТИН.. (dark blue)
- ..РУЧ..И (light purple)
- ..ЛЮБИЙ (dark grey)
- ВЕСЕЛ.... (light grey)
- ..ГУК...ТИ (orange)

 Hand icons with lines connect the definitions to the stems:

- Hand from 'А' points to 'ВЕСЕЛ....'
- Hand from 'Б' points to '.....ТИН..'
- Hand from 'В' points to '..ГУК...ТИ'
- Hand from 'Г' points to 'ВЕСЕЛ....'
- Hand from 'Д' points to '..ГУК...ТИ'

Рис. 3.6. Ілюстрація до інтерактивної вправи «Поєднайте слова із тлумаченнями»

Під час опрацювання розділу «Практична риторика» можна використовувати такі завдання.

Вправа 1. Розгляньте фотоколаж (див. Рис. 3.7.). До якого пісенного жанру належить творчість цих виконавців?

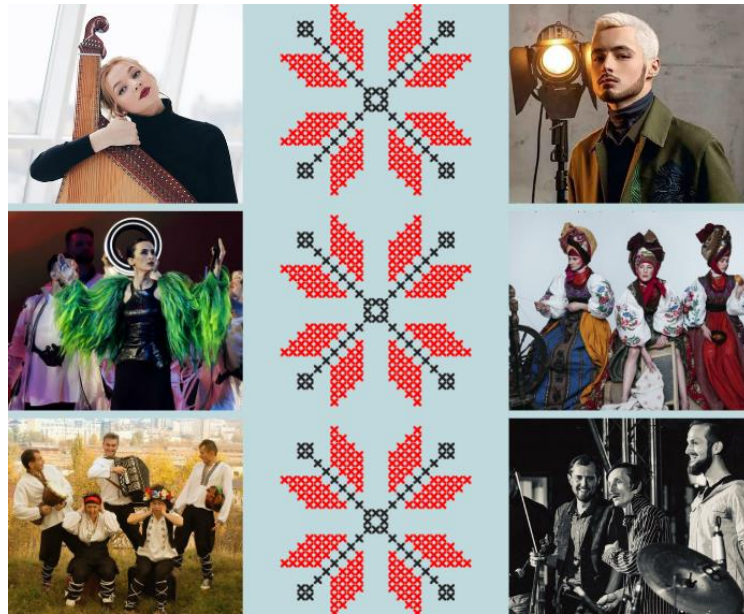

Рис. 3.7. Фотоколаж «Український етнофольк»

Примітка. На фото зображено музикантів, які виконують українські народні пісні в сучасному аранжуванні (KRUTЬ, Go-A, Folknery, КНАУАТ, PANIVALKOVA, гурт «Пиріг і батіг»).

Попрацюйте в парах. Уявіть, що один із вас є музикантом, який цікавиться жанром «етнофольк», а інший – ведучий програми «Сучасна етномузика». Складіть текст для міні-подкасту, де ви обговорюєте актуальні питання у світі музичного мистецтва, ознайомлюєте слухачів із поняттям «українська народна пісня» та цікавими фактами виникнення фольклорних пісень і розповідаєте про сучасне музичне втілення усної народної творчості. У діалозі використайте слова: *голосочок, черевички, гуслоньки, долинонька, сонілочка, нічка, щастя-доля, закохання, заручини*. З'ясуйте їхній спосіб творення.

Методична вказівка: вправа містить елементи міжпредметних зв'язків, оскільки систематизує теоретичні знання про фольклорну пісню. Доречно виконувати запропоноване завдання, коли здобувачі освіти удосконалюють навички створення діалогів та інтерв'ю. Вправа спрямована на розвиток мовної та комунікативної компетенції.

помітили? Що ви знаєте про орфоепію? Як вважаєте, чи важливо дотримуватися її норм? Відповідь обґрунтуйте.

Ой йшов я із вечорниць через три городи, замотався у гарбузиння, наробив я шкоди.	Ой ішов я з вечорниць через три городи, замотався в гарбузиння, наробив я шкоди.
--	---

Рис. 3.9. Речення для порівняння

Знайдіть у реченні слова, які мають таку морфемну будову: .

Поясніть спосіб творення цих мовних одиниць.

Методична вказівка: завдання містить проблемно-пошуковий та компаративістський аспект, його доцільно виконувати на початку опанування теми з орфоепії.

Вправа 2. Прочитайте рядки з українських народних пісень, дотримуючись усіх норм правильної вимови звуків та інтонації. Зробіть морфемний аналіз виділених слів.

1. *Ой зірочка зійшла, усе поле та й освітила: а дівчина вийшла, козаченька й звеселила.* 2. *Спишемо по письмечку, пошлемо до отця, неньки.* 3. *Ой ти, місяцю-зоре, **освіти** на все поле; ой там моя дівчинонька та й пшениченьку поле.* 4. *Ой на горі, на горі василечки в лободі – треба когось попросити василечки **підкосити**.* 5. ***Перебреду** я бистру річку ще й половину ставу.* 6. *Купим хату і кімнату, будем **шинкувати**.* 7. ***Понеділкував** сім понеділків, восьмью неділечку* (з усної народної творчості).

Методична вказівка: завдання має на меті розвивати фонетичні навички, формує вміння визначати структуру слова, розпізнавати морфеми та їхні функції, допомагає учням усвідомлювати зв'язок між будовою слова та його семантикою, сприяє розвитку логічного мислення.

Вправа 3. Прочитайте рядки з українських народних пісень. Перепишіть їх у зошит. Зробіть морфемний розбір виділених слів. Якої семантики словам надає афікс *-од*? На який інший префікс його можна замінити? Чи часто подібний афікс ви зустрічаєте в сучасному мовленні?

Чому, на вашу думку, відхилення від певних норм у текстах народних пісень є звичайним явищем?

1. Одмовили, одсудили, щоб ми в парі не ходили. 2. Калиноньку ломлю, ломлю, а ви, віти, одхилітеся. 3. Коли б пустили родину одвідати.

Методична вказівка: завдання вимагає активізації критичного мислення та систематизації знань із морфеміки.

Вправа 4. Прочитайте слова з ненаголошеними *е* та *о*. Пригадайте, у яких випадках ненаголошені *е* та *о* наближаються до *и* та *у*? Зробіть словотвірний аналіз п'яти слів, складіть із ними речення.

Бересточки, бережки, черевички, козушок, пшениченька, зозуленька, гусеня, серденьтко, перехід, голубка.

Методична вказівка: вправа призначена для повторення основних аспектів із вимови ненаголошених голосних.

Вправа 5. Користуючись орфоепічним словником (див. Рис. 3.10.), напишіть транскрипції до запропонованих слів. Визначте їхній морфемний склад. Оберіть три мовні одиниці, складіть із ними віршовану строфу.

Скануйте QR-код, щоб перейти на сторінку орфоепічного словника.

Рис. 3.10. «Орфоепічний словник»

Бабуся, безжалісний, вдосвіта, занедужати, переночувати, щонеділочки, докупоньки, щосуботній, хлопець.

Методична вказівка: мета вправи – удосконалити навички роботи учнів з орфоепічним словником; розвивати вміння визначати структуру слова та аналізувати його складові частини; сприяти розвитку творчого мислення школярів; заохочувати до створення власних віршів.

У ході удосконалення навичок з орфографічної норми здобувачі освіти поглиблюють знання з орфографії, яка дуже тісно пов'язана з морфемікою та словотвором.

Вправа 1. Прочитати рядки з українських народних пісень. Переписати у зошит виділені слова. Визначити їх спосіб творення та пояснити орфограми. Аргументувати відповідь.

1. Сама **ім'ячко** дала – Іванюшу й Василя. 2. Чи чула ти, **дівчинонько**, як я тебе кликав, через твоє **подвір'ячко** сивим конем їхав. 3. Ой уже ж той їжак до **ворітець** приліз. 4. І **розада** моя прийнялася була, дівчина з козаком пізналася була. 5. Така твоя доля: полюбила **пройдисвіта**, під місяцем стоя. 6. Летів орел **сизокрилий** та й став воду пити. 7. Ой у полі, на чистім **роздоллі**, там стояло рівно два дубочки. 8. **Випроводжала**, тяжко вдихала, не рознімося, поберімося, серденько моє.

Методична вказівка: вправа призначена для поглиблення знань зі словотвору, орфографії та повторення орфографічних норм і правил.

Вправа 2. Вставити пропущені літери замість крапок, де необхідно. Зробити морфемний розбір похідних слів. Пояснити правопис афіксів.

Гуля...ня, гарбуз...ня, пер...лаз, пер...хід, ві...рада, низ...костебла, пр...сівок, бе...голов'я, з (с?)...будити.

Методична вказівка: завдання допомагає закріпити знання з правопису суфіксів, префіксів, кореневих морфем, розвиває навички визначення структури слів, розширює словниковий запас, формує уважність до деталей мови.

Примітка: завдання є в інтерактивному вигляді (див. Рис. 3.11.). Для того, щоб виконати вправу, учні мають сканувати QR-код та перейти на сторінку LearningApp.

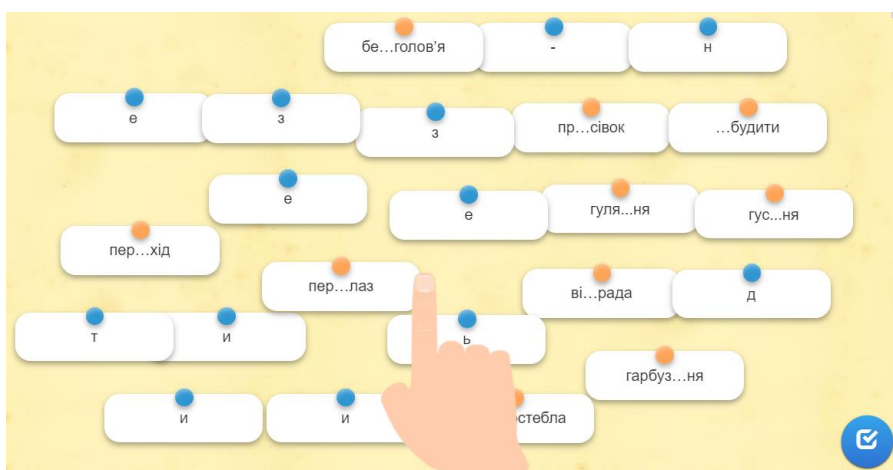

Рис. 3.11. Ілюстрація до онлайн-завдання «Правопис слів»

Вправа 3. Запишіть слова у дві колонки: 1) разом; 2) через дефіс. Яким способом вони утворилися? Що ви знаєте про правопис складних слів?

Гори/цвіт, стидкий/бридкий, чужо/земець, хліб/сіль, пройди/світ, рута/м'ята, рибо/ловці, сизо/крилий, біло/лиций, суворо/чолі, вишенька/черешенька, скрипка/бас, щастя/доля, срібло/золото, гори/яри, кругло/видий.

Методична вказівка: завдання заохочує до активізації знань зі словотвору та орфографії. Вправу можна виконувати в дистанційному форматі із застосуванням сучасних технологій (див. Рис. 3.12.).

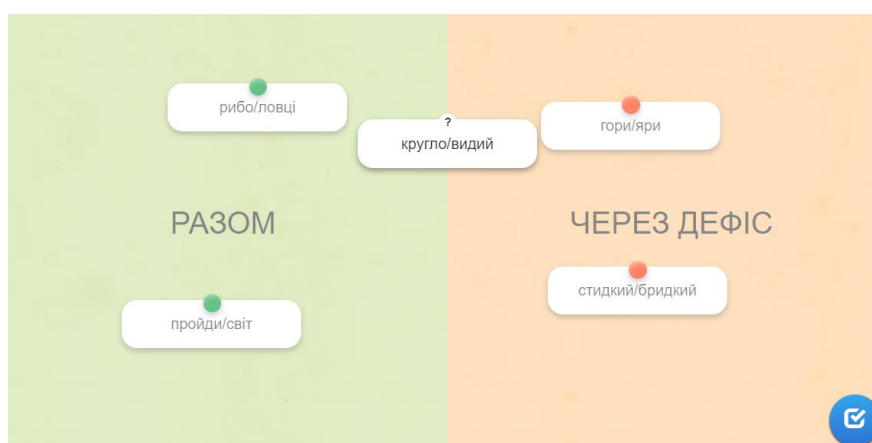

Рис. 3.12. Ілюстрація до вправи «Написання слів разом або через дефіс»

Вправа 4. Перепишіть речення, вставляючи пропущені літери, де необхідно. Поясніть орфограми. Зробіть морфемний розбір виділених слів.

Яким способом вони утворилися? Які лексеми, непритаманні літературній мові, ви помітили? Чому це явище є нормативним для фольклорних творів?

1. *Що утята/лебедята летять до криниці, прилетіли до криниці, не пили водиці.* 2. *Через сад зелений стеж...чка лежала, там Маруся в не/дузі л...жала.* 3. *Дивіться, чоловіч...ньки, які в мене черевич...ньки... Оце ж мені пан/отець покупив, щоб хороший молодець полюбив; а пан...чішки пані/матка дала, щоб хороша я паняночка була.* 4. *Ой один чужо/земець вино/мед кружляє, а другий чужо/земець дівку пі...мовляє.* 5. *Ой ви, рибо/ловці та прекрасні на вроду, візьміть мене на човник, пер...везіть через воду.* 6. *Ой на вашій та вулиці сміт...я та полова, а на нашій на вулиці челядь чорно/брова.* 7. *Два когути горох молотили, дві кокоші по дві копи до млина носили, а крук/мельник на клин насипає, а горобчик жвавий хлопчик, мірки відб...рає, а сорока біло/бока на скрипочку грає, а синиця/молодиця пішла та й танцює (з усної народної творчості).*

Методична вказівка: мета вправи – повторити орфографічні правила, особливості будови слова, сприяти розширенню словникового запасу, заохочувати до роботи з тлумачним словником.

Вправа 5. Подані в транскрипції слова запишіть, послуговуючись усіма правилами орфографічної норми. Порівняйте фонетичну та морфемну структуру слів до виділених транскрипцій.

[бабус'а], [бе"с:е"рдечн'іс'т'], [бере"г], [б'ідкати"с'а], [б'ід(')н'іс'т'], [війхати"], [ўвече"р'і], [ўбог'іс'т'], [ўдали"н'і], [ўмити"с'а], [ўт'іха], [гн'івати"с'а], [го"лубка], [др'ібнен'ки"й], [жмен'ка], [кн'ажи"й], [ко"жух], [л'убесе"н'ки"й], [набли"жати"с'а], [татус'].

Методична вказівка: вправа спрямована на систематизацію знань з фонетики, морфеміки та орфографії, завдання активізує аналітичне мислення учнів.

Вправа 6. Прочитайте речення з прикметниками, розподіленими за різними тематичними групами. Якою є спільна орфограма для виділених

слів? Доповніть семантичні групи особисто складеними реченнями (2-3 до кожної), використовуйте прикметники із афіксом *-есеньк-*.

Тематичні групи:

- 1) назва ознаки, що вказує на розмір: *Деркач дере малесенький*;
- 2) найменування характеристики особи за зовнішніми чи внутрішніми якостями: *У мене жєнишина гарнесенький*; *Доню моя вірнесенька, то кіт мишу лове*;
- 3) назви, що вказують на характеристику явищ природи: *Повій, вітре буйнесенький з глибокого яру – прибудь, прибудь, мій миленький, з далекого краю* (із текстів українських народних пісень).

Методична вказівка: під час виконання вправи учні повторюють правопис прикметникового суфікса *-есеньк-* та навчаються розрізняти семантичні групи мовних одиниць. Для активізації творчого мислення школярам запропоновано скласти власні речення.

Вправа 7. Прочитайте рядки з українських народних пісень. Випишіть виділені слова, зробіть морфемний розбір. Знайдіть слова, написання яких можна пояснити зазначеними правилами. Попрацюйте в групах та створіть ментальну карту, в якій кожне правило буде підкріплене прикладами з речень.

Правила: правопис ненаголошеної голосної *e* в кореневих сполученнях *-ере-*, *-еле-*; написання знака м'якшення в середині слова після м'якого приголосного перед твердим нешиплячим; написання разом складних прислівників, утворених сполученням прийменників з іменниками; написання префікса *при-* зі словом, що має семантику наближення; написання префікса *с-* перед літерами із ключа «Кафе «Птах»»; написання *не* з дієсловами окремо; подвоєння в іменниках II відміни (середній рід на *-я*); написання прикметникового суфікса *-есеньк-*; правопис префіксів *роз-*, *без-*; написання апострофа після *р* в кінці складу перед літерою *я*.

Речення: 1. *Шумлять верби, да шумлять бересточки, да болять ручки, болять животочки.* 2. *Ой де ж тії ковалєнки живуть, що хороші черевички кують, с'як-так до вечора буду жити, а ввечері мій миленький прибіжить.*

3. Я ж думала, що сонечко сходить, аж то милий по риночку ходить, за поводи кониченька водить, а в рученьках **соколонька** носить. 4. Під явором козак молоденький, та все стиха у гуслоньки грає. 5. На гороньці два дубочки, зрослися докупочки. 6. Ой на полі та озеречко, там плавало відеречко, сосновеє відеречко, дубовеє **денечко**. 7. Поїхав Івась на **полюваннячко**, покинув Ганнусю на горюваннячко. 8. На розсвіті добре **спання**, хто не знає закохання. 9. У мене женишина **гарнесенький**. 10. Доню моя вірнесенька, то кіт мишу лове. 11. І **розсада** моя прийнялася була, дівчина з козаком пізналася була. 12. Звеселіло **подвір'я**, прийшло зелене свято, вівчарі уставайте, а музики грайте!

Варіант вигляду ментальної карти:

Рис. 3.13. Ментальна карта «Орфограми» до вправи

Методична вказівка: вчитель може запропонувати усно пригадати дотичні до вказаних орфографічні правила. Наприклад, поновити в пам'яті інші випадки написання апострофа. Завдання заохочує до проектно-групової діяльності.

Вправа 8. Прослухайте фрагмент української народної пісні «Вербовая дощечка» із к/ф «Тіні забутих предків» за однойменною повістю М. Коцюбинського, а також її сучасне музичне втілення у виконанні гурту PANIVALKOVA. Що спільного та відмінного ви помітили в цих двох

варіантах? Що ви знаєте про твір «Тіні забутих предків»? Із тексту пісні випишіть виділені слова, поясніть орфограми, зробіть морфемний розбір (див. Рис. 3.14.).

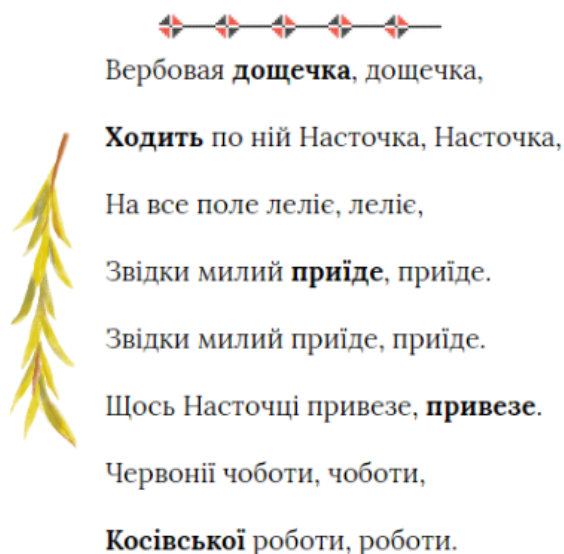

Рис. 3.14. Фрагмент народної пісні «Вербовая дощечка»

Покликання на пісні:

1. Із к/ф «Тіні забутих предків»:

https://www.youtube.com/watch?v=Ap7TEYkj_Ss

2. У сучасному виконанні:

<https://www.youtube.com/watch?v=VehMAFVahK4>

Методична вказівка: завдання містить інтегрований характер. У 10 класі учні ознайомлюються з повістю М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», тому обговорення інтертекстуальності та інтермедіальності цілком доречно поєднувати із систематизацією знань із морфеміки та орфографії.

Відповідно до навчальної програми з української мови учні 10 класу розглядають морфологічну норму [23]. У ході опрацювання теми здобувачі освіти повторюють та поглиблюють знання про особливості кожної частини мови.

Вправа 1. Прочитати речення, виписати виділені лексеми, з'ясувати частину мови та спосіб словотворення.

1. *То б я весь світ-країну кругом облітала, то я б свого миленького по шапці пізнала* 2. **Переходом** в чистім полі зацвіли волошки, полюбив тебе,

дівчино, що рум'яна трошки. 3. Соловейко **рябокрийлий**, скажи правду – де мій милий? 4. Та не люблю я ні Давида, ні Демида, бо я дівчина хороша, **кругловида**. 5. Солом'яні бички мав, на **припічку** зимував, та не кажи, серденько, що з тобою ночував. 6. Не була я вдома на своїх **заручинах**... 7. Брешіть, брешіть, сусідоньки, собі на **безголов'я**, а я буду їсти, пити, дай, боже, здоров'я. 8. Запорожець, мамцю, запорожець вивів босу на морозець! До морозку ніжки **прикипають**, запорожці дівку підмовляють (із усної народної творчості).

Методична вказівка: завдання спрямоване на удосконалення знань зі словотвору та повторення правил морфологічної норми.

Вправа 2. Прочитайте пари речень. Роль якої частини мови в кожному реченні виконує виділене слово? Як називається таке явище?

1. **Милесенька** дівчина чекала на коханого свого. **Моя милесенька**, голубка сивесенька, усю нічку буркотала, мені спати не давала. 2. **Парубок чорнобривий**, козак молодий, на коні скаче, наче сокіл у небі літає. Ой мати моя, що мені робити, що не хоче **чорнобривий** до мене ходити? 3. **Гарная** дівчина косу заплітала. **Полюблю я гарную**, хочу ожениться. 4. **Щасливий** батько дивився на любу дитину. Під вільхою зеленою **щасливий** стояв з дівчиною. 5. Мав козак **вороного** коня. **Козаченька вороний** носить, а матуся свого сина просить. 6. Син рідненький матір утішав. **Глянь, рідненький**, які очі – од сонця ясніші. 7. **П'ятий** рік свого милого чекала. Хотіла мене мати за **п'ятого** оддати, аж той **п'ятий** стидкий, **кривоп'ятий** (з усної народної творчості).

Методична вказівка: під час виконання завдання учні систематизують знання з морфології, згадують особливості морфолого-синтаксичного способу творення – субстантивації.

Вправа 3. Перепишіть речення в зошит, дотримуючись правил пунктуації. До якої відміни належать виділені іменники? Розподіліть ці мовні одиниці в таблицю: 1) іменники, що набувають закінчення *-а*, *-я* в родовому

відмінку та 2) іменники, що набувають закінчення -у, -ю в родовому відмінку. Аргументуйте відповідь. З'ясуйте спосіб творення цих слів.

1. *Ой ти козаче ти хрещатий **барвіночку** хто ж тобі постеле у дорозі постілочку?* 2. *Під **дубками** з парубками де травиця красна дівчина молода свої воли пасла.* 3. *А в тім **ганочку** паночок мальований.* 4. *Голосочок у лісочок тиха мова різно. Не лай мене моя ненько що ходжу пізно.* 5. *Перелаз перелаз від сусіди до нас сусідський легіню чом не йдеш до нас?* 6. *Переходом в чистім полі зацвіли волошки полюбив тебе дівчино що рум'яна трошки.* 7. *На вулиці **скрипка-бас** пусти ж мамо хоч на час.* 8. *Ой ішла не **берегом-лугом** зустрілася не з судженням – другом.*

Варіант оформлення таблиці:

<p>-а, -я дубок ганочок голосочок скрипка-бас</p>	<p>-у, -ю барвіночок перелаз перехід берег-луг</p>
--	---

Таблиця 3.1. Закінчення у родовому відмінку лексем II відміни

Методична вказівка: завдання спонукає до удосконалення знань із пунктуації, словотвору та морфології.

Вправа 4. Зробіть морфемний розбір запропонованих похідних слів. Знайдіть іменники I відміни, складіть із ними віршовані рядки.

Поговірка, присівок, калина, вишенька, мед, черешенька, сінокіс, гусеня, пройдисвіт, відрада, веселість, розсада, бондарець, гарбузиння.

Методична вказівка: мета вправи – розвивати мовну компетентність, аналітичне та творче мислення.

Вправа 5. Перепишіть, використовуючи правильні форми слів, що написані в дужках. Зробіть морфемний розбір виділених мовних одиниць. Які

зменшено-пестливі суфікси ви помітили? Якого семантичного відтінку вони надають словам?

1. *На (горонька) два дубочки, зрослися докупочки.* 2. *Ой таку ж я, моя мила, (натуронька) маю, ой як сяду коло тебе, то все забуваю.* 3. *Та тільки бачив – пролинула, (крилечка) стрепенула.* 4. *Сам парень іде, в (свистілочка) грає, в вікно стукає.* 5. *Прийшов козаченько до нової хати, (квартирочка) відсуває, дівку викликає.* 6. *Не проти дня, проти (нічка) підмовляє козак прічки молодую дівчиноньку.* 7. *В золоте люстечко виглядалася, золотим (гребінчик) розчесалася.* 8. *Заграй мені, (дударик), на дуду, тепер же я своє горе забуду* (з текстів українських народних пісень).

Методична вказівка: мета завдання – систематизувати знання з теми відмінювання іменників та будова слова.

Вправа 6. Визначити частину мови кожного слова. Знайти мовну одиницю, у якій допущено помилку під час морфемного розбору, обґрунтувати вибір. Дібрати до неї якомога більше римованих слів.

Гарбуз-инн-я, весел-ість, вірн-ес-еньк-ий, по-неділ-к-ува-ти, по-під-тин-н-я.

Методична вказівка: вправа формує вміння розпізнавати частини мови та визначати їхні функції, розвиває навички правильного розбору слова на морфеми, стимулює аналітичні здібності через пошук та аргументацію помилок і сприяє розвитку творчого мислення.

Вправа 7. Розгляньте ментальну карту, у якій афікси розподілено за частинами мови (див. *Рис. 3.15.*). Знайдіть приклади похідних слів із такими суфіксами у збірці українських народних пісень. Аби перейти на веб-сторінку збірки, скануйте QR-код.

Рис. 3.15. Ментальна карта «Афікси за частинами мови»

Методична вказівка: завдання спрямоване на повторення будови слова. Вправа заохочує учнів звернутися до української народної пісенної спадщини, що розширює світогляд школярів. Для більш творчої презентації можна запропонувати здобувачам освіти знайти відеоряд із професійним виконанням пісень.

Вправа 8. Розгляньте фотоколаж (див. Рис. 3.16.). Складіть розповідь на тему: «Символіка природи в українських народних піснях». Послугуйтеся такими іменниками: дубок, барвіночок, бересточки, плужок, бережки, пшениченька, рутонька, липонька, горонька, річечка, озеречко, журавочка, дощик, горицвіт, трійзілля. Оберіть 5 із запропонованих мовних одиниць, визначте спосіб їх творення.

Рис. 3.16. Фотоколаж «Дивовижна Україна»

Методична вказівка: вправа має творчий характер, сприяє розвитку мовної та мовленнєвої компетенції.

Отже, удосконалювати навички морфемного та словотвірного аналізу можна під час систематизації знань з інших тем та розділів. У 10 класі, коли учні вже мають певні знання зі словотвору та будови слова, цілком доречно застосовувати різні вправи та завдання для узагальнення вивченого.

Висновки до третього розділу

Відповідно до концепції НУШ важливу роль в опануванні нових знань має практична діяльність. Мета вчителя – спонукати здобувачів освіти до критичного мислення та усвідомлення, як використовувати отримані знання на практиці. Узагальнення та систематизація – аспекти, які допомагають

перетворити володіння теорією у вміння та навички. Аналіз програми та підручників з української мови для 10 класу рівня стандарту показав, що питання будови слова та словотвору доцільно розглядати впродовж усього навчального року, оскільки, за твердженням методистів, для удосконалення навичок робота має проводитися регулярно.

Згідно з науковою літературою, дієвим методом повторення та систематизації знань є впровадження комплексних завдань в освітній процес. З урахуванням тем, які учні розглядають у 10 класі, запропоновано вправи, що можна застосовувати під час узагальнення знань. Сучасна методика спрямована на тісну взаємодію учителя та учнів, тому важливим є використання інтерактивних завдань, що сприяють розвитку критичного та творчого мислення.

Оскільки дистанційне навчання стало невід'ємною частиною сучасного освітнього процесу, деякі завдання запропоновано як онлайн-вправи. Практика показує, що використання цифрових технологій сприяє заохоченню здобувачів освіти до навчальної діяльності.

Крім того, сучасна методика тяжіє до інтегрованого навчання, тому вправи можуть містити завдання, які можна виконувати на уроках з української літератури.

Практичні та творчі вправи дозволяють учням усвідомлено опрацьовувати особливості словотвору, виявляти загальні закономірності мовної системи, що в подальшому допоможе їм більш ефективно використовувати мовні ресурси в усному та писемному мовленні.

Отже, систематизація знань із морфемного та словотвірного аналізу сприяє мовній грамотності та формує базові мовленнєві навички, необхідні для успішного навчання і подальшої самореалізації здобувачів освіти.

ВИСНОВКИ

Морфеміка та словотвір – розділи мовознавства, які дозволяють заглибитись у структуру мовної системи, сприяють усвідомленню будови мовних одиниць та способів їх творення. Лінгвісти досліджують різні аспекти структури слова та механізмів формування дериватів. Вагоме значення має пояснення семантики окремих афіксів.

Науковці підкреслюють значущість вивчення теми «Будова слова. Словотвір», яка допомагає усвідомити процеси формування нових слів, що є важливим для розвитку мовної та мовленнєвої компетентностей.

У 10 класі передбачено повторення написання префіксів та суфіксів у межах систематизації орфографічної норми, як показав аналіз навчальної програми для загальноосвітньої школи. На думку методистів, удосконалення умінь ґрунтується на постійному повторенні та практичному опрацюванні матеріалу, тому цілком доречно виконувати завдання зі словотвору та будови слова під час узагальнення інших тем. Через те, що систематичність – запорука розвитку навичок, доцільно застосовувати комплексні вправи, спрямовані на опрацювання декількох аспектів мовної освіти.

Мета навчання у школі – забезпечити учнів необхідними знаннями та виховати усвідомлених особистостей зі стійкою національною ідентичністю. Як зазначають науковці, фольклор допомагає заглибитись в українську автентіку, поглибити знання з української культури, ознайомити з мовними особливостями фольклорних текстів, багатими на стилістичні та унікальні мовні явища. У зв'язку з цим доречно використовувати слова, дібрані з народнопісенних зразків, для узагальнення тем «Будова слова. Словотвір». Аналіз фактологічного матеріалу показав, що в українських народних піснях є мовні одиниці різних способів творення, зокрема суфіксального, префіксального, конфіксального безафіксного, слово- й основоскладання та субстантивації.

Серед дібраних іменників суфіксальний спосіб творення мають 24% дериватів (*черевички, рутонька*); завдяки слово- та основоскладанню (*рута-м'ята, горицвіт*) утворено 20% мовних одиниць; шляхом субстантивації виникли 17% дериватів; нульовою суфіксацією утворено 16% похідних іменників (*перехід, розсада*); 12% дериватів мають префіксальний спосіб творення (*закохання, закаблучки*); конфіксальний – зафіксовано в 11% іменників (*припічок, лісок*).

Серед дібраних прикметників 39% мовних одиниць утворено суфіксальним способом (*молоденький, малесенький, гарненький*); у 33% зафіксовано спосіб слово- та основоскладання (*стидкий-бридкий, рябокрилий, сизокрилий*); 28% прикметникових дериватів мають префіксальний спосіб творення (*превращіі, преневірний, безрідний*).

Серед дібраних похідних дієслів зафіксовано префіксальний спосіб творення, яким сформовано 66% мовних одиниць (*збудувати, задрімати, сходити, охреститися, переночувати*); конфіксальний (*вибивати, вигукувати*), що наявний у 18% дериватів; суфіксальний, за допомогою якого утворено 16% мовних одиниць (*сміятоньки, спатоньки, гратоньки*).

Серед дібраних прислівників 80% слів мають суфіксальний спосіб творення (*веселенько, гарнесенько, ясенько, далеко, високо, докупоньки*); у 20% дериватів зафіксовано конфіксальний спосіб (*по-малу, по-білому, попідтинню*).

У народних піснях використано основні способи творення, які учні опрацьовують у школі, тому доцільно застосовувати дібраний матеріал для опрацювання на уроках. Практика показує, що залучення зразків фольклорних пісень до навчання значно підвищує інтерес учнів. Поєднання народних зразків із сучасними тенденціями, а саме: використання інтерактивних вправ, порівняння словотворчої структури мовних одиниць у різних мовах, створення ментальних карт, проєктна діяльність, заохочує школярів до опрацювання теми.

Отже, сучасна освіта спрямована на розвиток та виховання всебічно розвиненої особистості, яка здатна критично мислити та практично використовувати здобуті знання. Шляхом застосування комплексного підходу у викладанні задля синтезу та узагальнення матеріалу вчитель може допомогти учням у досягненні цієї мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. М. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2018. 208 с.
2. Академічний тлумачний словник української мови. URL : <http://sum.in.ua/>
3. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство* : зб. наук. праць. Київ, 2013. Вип. 6. С. 27–40.
4. Бевз Т. А. Українська ідентичність і національна безпека у викликах сьогодення. *Українознавство* : зб. наук. праць. Київ, 2020. Вип. 4. С. 143–158.
5. Богданець-Білоskalенко Н. І. Використання малих жанрів фольклору в дитячому мовленні. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 93–96.
6. Бойко Л. П. Лексико-словотвірні типи сингулятивів (на матеріалі одинадцятитомного «Словника української мови»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету* : зб. наук. праць. Київ, 2018. С. 16–19.
7. Бойченко Л. М. Структурно-семантичні типи аббревіатур і діапазон їх дериваційної активності в сучасній українській мові. *Мовознавство* : зб. наук. праць. Київ, 1982. С. 75–80.
8. Брус М. П. Словотвір фемінітивів-гуцулізмів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ, 2010. Вип. 6. С. 18–23.
9. Важеніна О. Г. Теоретико-методичні засади засвоєння базових понять зі словотвору: рекомендаційно-консультативні матеріали до практичних занять з сучасної української мови. *Наукова конференція професорсько-викладацького складу* : зб. допов. Вінниця, 2021. С. 114–116.
10. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Морфеміка і словотвір : навч. посібн. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 200 с.

11. Валюх З. О. Функціональна роль основи твірного слова в процесах деривації. *Українське мовознавство* : зб. наук. праць. Київ, 2011. С. 24–31.
12. Векуа Н. В. Активність префіксальних прикметників у сучасній мовній практиці. *Філологія та журналістика* : зб. наук. праць. Київ, 2023. С. 278–230.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. та гол. ред. : В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с. URL : <https://archive.org/details/UkrMovEnts/page/1/mode/2up>
14. Вернигора О. М. Специфіка вивчення усної народної творчості учнями основної школи. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : зб. наук. праць. Умань, 2015. С. 24–32.
15. Віняр Г. М. Словотвірна структура іменників-деад'єктивів в українській мові новітнього періоду. *Сталий розвиток промисловості та суспільства* : матеріали Міжнародної науково-технічної конференції (м. Кривий Ріг, 22-25 травня 2013 р.). Кривий Ріг, 2013. Т. 2. С. 240–243.
16. Віняр Г. М. Словотвірна структура суфіксальних іменників в українській мові новітнього періоду. *Актуальні проблеми філології і методики викладання мов* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2005. С. 10–19.
17. Віняр Г. М. Творення нових іменників багатоосновними способами (на матеріалі газети «Україна молода»). *Філологічні студії* : наук. вісник КДПУ. Кривий Ріг, 2009. Вип. 3. С. 14–20.
18. Віняр Г. М. Творення нових прикметників в українській мові новітнього періоду (транспозиційні словотвірні типи). *Філологічні студії* : наук. вісник КДПУ. Кривий Ріг, 2008. Вип. 1. С. 6–9.
19. Вовк М. П. Етико-естетичний потенціал української фольклористики. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент* : зб. наук. праць. Київ, 2016. С. 63–81.
20. Воробець О. Р. Формування мовної особистості учнів основної школи засобами українського фольклору. *Науковий часопис Національного*

педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи : зб. наук. праць. Київ, 2022. Вип. 89. С. 31–35.

21. Воробйова А. А. Структурно-семантичні особливості суфіксальних іменників у романі «Рай. Центр» Люко Дашвар. *Філологічні студії* : наук. вісник КДПУ. Кривий Ріг, 2011. Вип. 1. С. 566–571.

22. Глазова О. П. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Видавництво «Ранок», 2018. 224 с.

23. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Навчальна програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (рівень стандарту). URL : https://docs.google.com/document/d/1exmdSadt5UUuZEG1mLEdm5YldH_XpMTI/edit?usp=sharing&oid=110188357258048502816&rtpof=true&sd=true

24. Голуб Н. Б., Новосьолова В. І. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Педагогічна думка, 2018. 200 с.

25. Грещук В. В. Відантропонімний словотвір у сучасній українській мові. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2021. Вип. 41. С. 18–24.

26. Дащенко Н. Л. Лінгвостилістичний аналіз словотвірних та морфологічних засобів у журналістському тексті. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка* : зб. наук. праць. Тернопіль, 2020. С. 117–125.

27. Демешко І. М. Внутрішньосистемна організація словотвору. Морфонологічний аспект. *Наукові записки. Серія: філологічні науки* : зб. наук. праць. Кіровоград, 2009. С. 253–259.

28. Демешко І. М. Концептуальні засади словотвірно-морфонологічного аналізу девербативів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 43. С. 90–95.

29. Демешко І. М. Теоретичні аспекти позиційного словотвірнo-морфологічного аналізу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика*. Херсон, 2017. Вип. 27. С. 11–16.

30. Денисовець І. В. Становлення та розвиток термінів на означення способів словотворення в українській дериватології. *Інноваційні технології у контексті іншомовної підготовки фахівця* : зб. наук. праць. Полтава, 2019. С. 33–38.

31. Дудка О. О., Пономаренко В. Д. Особливості словотвірної семантики похідних із коренем *каз-*. *Вісник харківського університету* : зб. наук. праць. Харків, 2016. С. 134–137.

32. Заболотний О. В. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Генеза, 2018. 192 с.

33. Іншакова І. О. Особливості іменникового словотвору в кіноповістях О. Довженка. *Актуальні проблеми філології і методики викладання мов* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2006. Вип. 4. С. 71–76.

34. Іншакова І. О. Семантика похідних, утворених від назв кольорів. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2011. С. 227–232.

35. Іншакова І. О. Явище множинної словотвірної мотивації в мовознавстві. *Філологічні студії: наук. вісник КДПУ* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2009. Вип. 3. С. 30–35.

36. Казимир І. І. До питання про множинність мотивації словотвірної структури слова (на матеріалі похідних назв одягу і взуття в сучасній українській мові). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»* : зб. наук. праць. Острог, 2015. С. 124–126.

37. Касім Г. Ю. Про причини появи топонімічних композитів. *Мовознавство* : зб. наук. праць. Київ, 1977. Вип. 4. С. 76–80.

38. Качайло К. А. Особливості функціонування конфіксальних іменників у творах О. Довженка. *Філологічні студії КДПУ. Науковий вісник КНУ* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2014. С. 193–201.

39. Клименко Н. Ф. Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови. *Українська мова* : зб. наук. праць. Київ, 2003. С. 83–106.

40. Ковальчук О. В. Стилїстика коломийок: роль афіксації у створенні коломийкової експресивності. *Народознавчі зошити* : зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 3. С. 675–680.

41. Костусяк Н. М. Морфеміка, словотвір, морфологія української мови : метод. Рекомендації. *Вісник Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки, ф-т філології та журналістики, кафедра української мови*. Луцьк, 2022. 80 с.

42. Коць Т. А. Розвиток української дериватології і динаміка словотвірної норми (на матеріалі лінгводидактичних текстів і словників). *Мовознавство* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2011. Вип. 1. С. 55–65.

43. Коць Т. А. Публіцистичний стиль в українській літературній мові кінця ХІХ – початку ХХІ ст.: нормативно-аксіологічний аспект : дис. Київ, 2019. 455 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Kots_Tetiana/Publitsystychnyi_styl_v_ukrainskii_literaturnii_movi_kintsia_KhIKh_pochatku_KhKhI_st_normativno-aks.pdf

44. Кулик О. Д. До питання про морфемно-словотвірний аналіз у шкільній практиці : автореф. дис. канд. пед. наук. : 13.00.02. Херсон, 2012. 39 с.

45. Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : монографія. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. 410 с.

46. Лаврик Ю. А. Особливості вивчення розділу «Словотвір» у школі та складні питання з теорії словотворення. *Матер. 2 Всеукр. студ. наук.-практ. конф. «Пріоритети сучасної філології: теорія і практика»* : зб. доповідей. Полтава, 2015. С. 131–135.

47. Левакіна Т. В. Реалізація соціативності в морфемній і словотвірній підсистемах сучасної української мови. *Науковий вісник Херсонського*

державного університету. Серія : Перекладознавство та міжкультурна комунікація : зб. наук. праць. Херсон, 2017. Вип. 4. С. 221–225.

48. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови: конструювання, редагування, переклад : посібник для вчителів. Київ : Школа, 1984. 223 с.

49. Мельничайко В. Я. Типові помилки у проведенні словотвірного аналізу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка* : зб. наук. праць. Тернопіль, 2015. Вип. 2. С. 102–107.

50. Мислива-Бунько І. Я. Дери́вація і́менників-ко́мпозитів у мові української преси ХХІ століття. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах* : зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 25. С. 279–289.

51. Мислива-Бунько І. Я. Теоретичні аспекти вивчення складних слів в українській лінгвістиці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : «Філологія»* : зб. наук. праць. Харків, 2013. Вип. 67. С. 7–14.

52. Мислива-Бунько І. Я. Юкстапозиція як один із найпоширеніших способів творення слів у сучасній пресі. *Українське мовознавство* : зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 14. С. 191–196.

53. Михайличенко Н. Є. Способи словотворення українських ойконімів на *-ець*. *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2009. Вип. 3. С. 341–347.

54. Мізіна О. І. Місце нульової суфіксації серед способів словотворення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»* : зб. наук. праць. Острог, 2015. С. 47–50.

55. Міняйло Р. В. Особливості суфіксального словотворення назв риб в українських говірках. *Філологічні студії: наук. вісник КДПУ* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2011. Вип. 6. С. 349–357.

56. М'ягкота І. В. Дери́ваційні особливості термінолексики української фольклористики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»* : зб. наук. праць. Львів, 2012. С. 205–207.
57. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. *Методичні студії* : зб. ст. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
58. Пентилюк М. І. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : посібн. для студентів пед. ун-тів та ін-тів. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.
59. Пігур М. В. Інтеграція як інноваційна стратегія вивчення словотвору в курсі СУЛМ. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* : зб. наук. праць. Житомир, 2005. С. 110–112.
60. Плющ М. Я. Граматика української мови : підручник для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Київ : Вища школа, 2005. 288 с.
61. Подоліюк С. М. Потенціал фольклору у системі українознавства: вивчення у вищій школі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»* : зб. наук. праць. Луцьк, 2021. Вип. 1. С. 60–65.
62. Пустосвіт В. Ю. Висвітлення фольклору в шкільних підручниках. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : зб. наук. праць. Київ, 2021. С. 64–75.
63. Радомська Л. А. Вивчення іменників-юкстапозитів в українському мовознавстві. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 16–19.
64. Райська Л. Г. Морфеміка. Словотвір: Опорні конспекти : навчально-методичний посібник. Чернігів : ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2017. 28 с.
65. Роєнко Л. М. Вивчення фольклору як умова естетичного виховання школярів. *Вісник Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини* : зб. наук. праць. Умань, 2019. URL : <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/94-vseukrainska-studentska-internet-konferentsiia-dlia-mahistrantiv-problemy-i-perspektyvy-rozvytku-osvity-khkhi->

stolittia-11-12-lystopada-2019/345-vivchennya-folkloru-yak-umova-estetichnogo-vikhovan

66. Русакова О. В. Застосування інтерактивних технологій у процесі вивчення української мови у коледжах. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць. Київ, 2015. С. 199–203.

67. Савчук Н. М. Національно-культурна складова мотивації слів-реалій у художньому тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету* : зб. наук. праць. Київ, 2016. С. 84–86.

68. Семенов О. М. Урок української мови у вимірах педагогічної дії : навч.-метод. посібн. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 334 с.

69. Сіроштан Т. В. Формування словотвірних типів і підтипів локативних найменувань на *-ник* у новій українській мові (кінця 18 – початку 21 ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2011. 20 с.

70. Стовбур Л. М. Функціонування іменників-демінутивів в українських народних родинно-побутових піснях. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць. Київ, 2011. С. 409–411.

71. Тушніцка Н. М., Пилип М. Б. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською мовою. Львів : Світ, 2018. 232 с.

72. Хомич Т. Л. Аналіз помилок у методиці здійснення морфемного й словотвірного розборів. *Методичні студії* : зб. наук. праць. Чернігів, 2012. С. 130–132.

73. Хомич Т. Л. Особливості формування аналітичних словотвірних умінь у школярів і студентів. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки* : зб. наук. праць. Ніжин, 2013. С. 178–182.

74. Чопик Я. М. Лінгводидактичні засади морфемного і словотвірного аналізу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету*

імені Івана Огієнка. Філологічні науки : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 112–114.

75. Швець Н. В. Дефініція поняття «мотивація» в сучасній лінгвістиці. *Новий вимір науки та освіти* : зб. наук. праць. Київ, 2013. С. 194–197.

76. Шевчук С. В. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Ірпінь : ТОВ «Видавництво «Перун», 2018. 256 с.

77. Юдкін І. М. Логіка морфологічного аналізу тексту в практиці інтерпретації. *Культурологічна думка* : зб. наук. праць. Київ, 2018. С. 14–23.

78. Ющук І. П. Українська мова : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 208 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Українські народні пісні: родинно-побутова лірика. Ч. 1 / за заг. ред.: Г. К. Сидоренко. Київ : Вид. худ. літ. «Дніпро», 1964. 586 с.
2. Українські народні пісні: родинно-побутова лірика. Ч. 2 / за заг. ред.: Г. К. Сидоренко. Київ : Вид. худ. літ. «Дніпро», 1965. 527 с.
3. Улюблені українські народні пісні Івана Франка : зб. пісень. URL : <https://escriptorium.karazin.ua/items/492bef09-5a4a-4aa8-858c-a53c5c438251>
4. Яценко Л. І. Українські народні пісні Охматівського хору : зб. пісень. URL : https://torba.infoua.net/files/Ukr-nar-pisni-Okhmativskoho-khoru_LJashchenko_1968.pdf